

МИНОБРНАУКИ РОССИИ

**Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Горно-Алтайский государственный университет»
(ФГБОУ ВО ГАГУ, ГАГУ, Горно-Алтайский государственный университет)**

История алтайской литературы рабочая программа дисциплины (модуля)

Закреплена за	кафедра алтайской филологии и востоковедения	
Учебный план	44.03.05_2020_530.plx 44.03.05 Педагогическое образование (с двумя профилями подготовки) Родной язык и Китайский язык	
Квалификация	бакалавр	
Форма обучения	очная	
Общая трудоемкость	17 ЗЕТ	
Часов по учебному плану	612	Виды контроля в семестрах: зачеты 5, 8, 7, 2, 3, 6 зачеты с оценкой 9
в том числе:		
аудиторные занятия	206	
самостоятельная	338,6	
часов на контроль	61,949997	

Распределение часов дисциплины по семестрам

Семестр (<Курс>.<Семестр на курсе>)	2 (1.2)		3 (2.1)		4 (2.2)		5 (3.1)		6 (3.2)		7 (
Неделя	15 2/6		15 1/6		16 2/6		14 3/6		16 5/6		1
Вид занятий	УП	РП	УП	РП	УП	РП	УП	РП	УП	РП	УП
Лекции	20	20	12	12	8	8	12	12	10	10	8
Практические	22	22	16	16	10	10	16	16	18	18	1
Консультации (для студента)	1	1	0,6	0,6	0,4	0,4	0,6	0,6	0,5	0,5	0
Контроль самостоятельной работы при проведении аттестации	0,15	0,15	0,15	0,15			0,15	0,15	0,15	0,15	0
В том числе инт.	6	6	8	8	8	8	6	6	6	6	8
Итого ауд.	42	42	28	28	18	18	28	28	28	28	1
Контактная работа	43,15	43,15	28,75	28,75	18,4	18,4	28,75	28,75	28,65	28,65	1
Сам. работа	20	20	70,4	70,4	53,6	53,6	70,4	70,4	34,5	34,5	8
Часы на контроль	8,85	3,85	8,85	3,85			8,85	3,85	8,85	3,85	8
Итого	72	67	108	103	72	72	108	103	72	67	3

Программу составил(и):

к.филол.н., заведующая кафедрой, Чочкина М.П.; к.филол.н., Зам.дек. Киндикова А.В.

Чочкина М.П.

Рабочая программа дисциплины

История алтайской литературы

разработана в соответствии с ФГОС:

Федеральный государственный образовательный стандарт высшего образования по направлению подготовки 44.03.05 Педагогическое образование (с двумя профилями подготовки) (уровень бакалавриата) (приказ Минобрнауки России от 22.02.2018 г. № 125)

составлена на основании учебного плана:

44.03.05 Педагогическое образование (с двумя профилями подготовки)

утвержденного учёным советом вуза от 10.06.2021 протокол № 7.

Рабочая программа утверждена на заседании кафедры

кафедра алтайской филологии и востоковедения

Протокол от 11.06.2020 протокол № 10

Зав. кафедрой Чочкина Майя Петровна

Чочкина

Визирование РПД для исполнения в очередном учебном году

Рабочая программа пересмотрена, обсуждена и одобрена для исполнения в 2023-2024 учебном году на заседании кафедры **кафедра алтайской филологии и востоковедения**

Протокол от 08 июня 2023 г. № 11

Визирование РПД для исполнения в очередном учебном году

Рабочая программа пересмотрена, обсуждена и одобрена для исполнения в 2024-2025 учебном году на заседании кафедры **кафедра алтайской филологии и востоковедения**

Протокол от _____ 2024 г. № ____

1. ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ ОСВОЕНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ

1.1	Цели: Сформировать у студентов комплексное представление об этапах развития алтайской литературы: особенности каждого периода, исторические предпосылки для развития литературы.
1.2	Задачи: 1. Проследить идейно-тематические искания алтайских поэтов, писателей в контексте развития литературы; 2. Определить жанровые особенности произведений; 3. Выявить своеобразие творчества алтайских писателей; 4. Проанализировать конкретное произведение с учетом исторических и биографических обстоятельств его создания.

2. МЕСТО ДИСЦИПЛИНЫ В СТРУКТУРЕ ООП

Цикл (раздел) ООП:	
2.1	Требования к предварительной подготовке обучающегося:
2.1.1	История (история России, всеобщая история)
2.2	Дисциплины и практики, для которых освоение данной дисциплины (модуля) необходимо как предшествующее:
2.2.1	Устное народное творчество
2.2.2	Древнетюркский язык

3. КОМПЕТЕНЦИИ ОБУЧАЮЩЕГОСЯ, ФОРМИРУЕМЫЕ В РЕЗУЛЬТАТЕ ОСВОЕНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ (МОДУЛЯ)

ПК-1: Способен сформировать мотивацию к обучению через организацию внеурочной деятельности обучающихся в соответствующей предметной области

ИД-1.ПК-1: Обладает специальными предметными знаниями и умениями в предметной области

знать:
- алтайскую литературу и фольклор в их историческом развитии и современном состоянии, в сопряжении с гражданской историей и историей культуры народа
уметь:
- понимать закономерности литературного процесса, художественное значение литературного произведения в связи с общественной ситуацией и культурой эпохи;
- определять художественное своеобразие отдельных произведений и творчества писателей в целом
владеть:
- основными методами литературоведческого анализа.

4. СТРУКТУРА И СОДЕРЖАНИЕ ДИСЦИПЛИНЫ (МОДУЛЯ)

Код занятия	Наименование разделов и тем /вид занятия/	Семестр / Курс	Часов	Компетен-ции	Литература	Инте ракт.	Примечание
	Раздел 1. содержание дисциплины						

1.1	<p>«Алтай (Плач алтайца на чужбине)», «Алтай и Катунь», «Озеро Кара-Көл», жанровое своеобразие произведений: очерк, эссе, стихотворение в прозе. Центральный объединяющий образ – образ Алтая.</p> <p>Романтизм как художественный метод: культ ландшафта, местный колорит, лирический герой. Образ автора и лирического героя.</p> <p>Влияние фольклорных традиций, мифологизм. Поэтический язык очерков.</p> <p>Документальные очерки Г.И.Чорос-Гуркина, переписка художника со своими родными, друзьями.</p> <p>Исследования Г.Эдокова, З.Казагачевой, Р.Палкиной, Н.Киндиковой, Э.Чининой, С.Катыновой.</p> <p>/Лек/</p>	9	8		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	0	
1.2	<p>Историческая обстановка на Алтае в конце XIX начале XX веков. Культурное развитие, массовое христианизация народа. Деятельность Алтайской духовной миссии: открытие церковно-приходских, миссионерских школ, монастырей, библиотек, училищ, больниц, аптек и т.д.</p> <p>Создание алтайской письменности на основе русской графики. Собрание и изучение фольклора, этнографии, истории, языка родного народа.</p> <p>Появление первых профессиональных писателей: М.Чевалков, И.Штыгашев, Г.Чорос-Гуркин. Тематическое и жанровое своеобразие первых произведений.</p> <p>Очерк – главный жанр в литературе конца XIX начале XX веков.</p> <p>/Лек/</p>	5	12		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	0	
1.3	<p>Значение М.Чевалкова в развитии алтайской литературы. Труды С.Суразакова, Т.Тюхтенева, З.Казагачевой о жизни и творческом наследии М.Чевалкова.</p> <p>И.Крылов и М.Чевалков. Басня как основной жанр в творчестве писателя.</p> <p>«Поучительные статьи в стихах на алтайском языке», близость к народным пословицам, песням. Духовная поэзия М.Чевалкова «Тегинне □ □ рбе», «Элекчи, каткычы кижы», «тегин темей □ □ рбегин» и т.д. «Ч □ б □ лк □ пти □ □ р □ ми» (Жизнь Чевалкова) - автобиографическая повесть, жанровое своеобразие, язык и стиль произведения. Реалистические, этнографические, биографические моменты в произведении «Ундылбас керее» (Памятное завещание)</p> <p>/Лек/</p>	6	10		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	0	

1.4	Первые сведения о шорце (алтайце) И.М.Штыгашеве в трудах Потапова. Б.Бедюров, Г.Самаев о писателе. «Путешествие алтайца в Киев, Москву и ее окрестности», жанровое своеобразие. Образ путешественника и о.Иоиля. Язык произведения. Этнографические и автобиографические зарисовки в очерке «Поступление в училище и продолжение учения шорца (алтайца) И.М.Штыгашева». Композиционное своеобразие очерка. Влияние русской духовной поэзии на творчество И.Штыгашева. /Лек/	7	8		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	0	
1.5	Трагическая судьба Г.И.Чорос-Гуркина. Политические взгляды и реализация идей мыслителя. Кара-Корумская управа и Чорос-Гуркин. Художественное наследие Г.И.Чорос-Гуркина, пейзажист, портретист. Образ Алтая в великих полотнах художника («Кан-Алтай», «Озеро горных духов», «Катунь весной» и т.д.). Национальная картина мира в картине «Камлание», образ шамана. /Лек/	8	10		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	0	
1.6	Г.И.Чорос-Гуркинни □ □уруктарын к □р □п... /Ср/	6	34,5		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	0	
1.7	Г.И.Чорос-Гуркин ле эмдиги □й /Ср/	7	8,6		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	0	
1.8	Э.П.Чининаны □ монографиязында орус духовный литератураны □ алтай литературага камааны керегинде /Ср/	8	36,5		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	0	
1.9	Алтай албатыны □ □адын-□ □р □ми, кылык- □а □ы □ск □ укту билимчилерди □ иштеринде /Ср/	9	44,6		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	0	
1.10	1. Периодизация алтайской литературы. Фундаментальный труд С.Суразакова «Алтайская литература», его значение. Исследовательские работы по тюркской литературе и их влияние на развитие алтайской литературы. Основные положения работ Н.Баскакова, И.Стеблевой, Р. Юсупова. I. Древнетюркская литература (VI-VIII-XII века). II. Литература ойротско-монгольского периода (XIII-XV-XVIII века). III. Литература второй половины XIX - начала XX веков. IV. Литература XX века. Литература на каждом этапе своего развития: особенности каждого периода, исторические предпосылки для возникновения литературы, писатели, жанровое и тематическое своеобразие произведений. /Лек/	2	10		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	1	

1.11	<p>Эпоха рунического письма в древнетюркской культуре. Археологические раскопки и появление первых древних рунических надписей. Надписи в честь Кюль-тегина и Бильге-кагана, обнаруженные Н.Ядринцевым и надпись в честь Тоньюкука, найденная Е.Клеменц. Дешифровка, прочтение, перевод рунических текстов (В.Томсен, В.Радлов, С.Малов, П.Мелиоранский, В.Бартольд, А. Бернштам и др.). Орхонские и енисейские надписи, их схожие и отличительные черты. Жанровое своеобразие произведений (дружинный эпос, историко-героические поэмы, эпитафийная лирика, публицистика). Малая и Большая надписи в честь Кюль-тегина. Божественное начало и самые лучшие человеческие черты в образе предводителя и отвага воинов. Героические походы и сокрушительные победы. Влияние фольклорной и литературной традиции. Использование разнообразных поэтических средств (сравнение, гиперболы, эпитеты, метафоры, аллегории и т.д.) /Лек/</p>	3	6		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	0	
1.12	<p>Историческое положение VI-VIII-XVIII веках. Государственные объединения кочевых тюркских племен в Средней и Центральной Азии, Южной Сибири. Возникновение Тюркского каганата, военные походы и великие исторические деятели (Кюль-тегин, Билге-каган, Тоньюкук). Значение работы Л.Гумилева «Древние тюрки», появление народа «тюрки» в исследованиях А.Кононова, древние предания о «голубой волчице» (М.Бичурин). Исследования П.Гордиенко, В.Соенова. /Лек/</p>	2	10		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	1	
1.13	<p>Своеобразие надписи в честь Тоньюкука, черты автобиографического жанра. Государственный ум и незаурядная отвага, присущие образу Тоньюкука. Основная тематика и значение памятника в честь Бильге-Кагана. Поэтический язык и стилевое своеобразие произведений. /Лек/</p>	3	6		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	2	

1.14	Распад Тюркского каганата и образование нового мощного государства тюрков – Уйгурский каганат. Манихейство – как основная официальная религия тюрков. Экспедиция английского археолога А.Стейн в Восточный Туркестан. «Гадальная книга» - произведение, продолжающее традиции развития тюркских поэтических форм. Композиционные особенности, основные разделы, темы и сюжеты книги. Художественная ценность и поэтический язык поэтических миниатюр. Образование уйгурского государства Кочо. Положение страны. Экспедиция немецкого путешественника А. фон Лекока и его находка. Значимость произведений Апрынчур-тегина, их жанровое своеобразие (манихейский гимн и любовная лирика). Мотив красоты возлюбленной, мотивы тоски от разлуки с ней и мечты о свидании. Использование различных художественных средств. Буддизм – одна из мировых религий. Буддийские поэтические тексты, посвященные мудрости и Будде. /Лек/	4	4		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	1	
1.15	Культурное, историческое развитие тюркского государства под властью династии Караханидов. Арабо-персидская литература и появление классической тюркоязычной литературы. Юсуд Баласагун «Кутадгу билиг» (Знание, дающее счастье) и Махмуд ал – Кашгари «Диван лугат ат-тюрк» (Собрание тюркских слов). Стихотворные формы и содержание сочинений. Влияние орхоно-енисейских жанров, общность мотивов и тем в произведениях. /Лек/	4	4		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	1	
1.16	Юсуф Баласагунский и его поэма «Кутадгу-Билиг» /Пр/	2	11		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	2	
1.17	Особенности орхоно-енисейских надписей /Пр/	2	11		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	2	
1.18	Махмуд Кашгарский «Диван лугат ат-тюрк» /Пр/	3	8		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	3	
1.19	Очерк – основной жанр алтайской литературы /Пр/	3	8		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	3	
1.20	Басни и поучительные стихи М.В.Чевалкова /Пр/	4	10		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	6	
1.21	Автобиографическая повесть М.Чевалкова «Чиблукптин чирми» /Пр/	5	16		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	6	
1.22	«Памятное завещание» М.Чевалкова /Пр/	6	18		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	6	

1.23	«Путешествие алтайца в Киев, Москву и ее окрестности» И.Штыгашева /Пр/	7	10		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	8	
1.24	«Поступление в училище и продолжение учения шорца (алтайца) Ивана Матвеева Штыгашева» /Пр/	8	16		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	12	
1.25	Г.И.Чорос-Гуркин – художник и общественный деятель /Пр/	9	5		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	5	
1.26	Образы-символы в очерках Г.И.Чорос-Гуркина /Пр/	9	5		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	1	
1.27	Б.Бедюровты □ «Слово об Алтае» деген бичимелинде □ ебрен т □ рк ле монгол □ йлик керегинде айдылганы /Ср/	2	20		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	0	
1.28	Л.Н.Гумилевти □ «Древние тюрки» деп ижинде орхон керестерди □ жанрын темдектегени /Ср/	3	35		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	0	
1.29	М.Чевалковты □ к □ ч □ рмелерини □ а □ ылузы /Ср/	4	53,6		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	0	
1.30	С.С.Суразаков, З.С.Казагачева М.В.Чевалковты □ ч □ мдемел иштери керегинде /Ср/	3	35,4		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	0	
1.31	И.Штыгашевти □ ч □ мдемелине □ ол- □ орукка атанганын, □ олой нени к □ рг □ нин чыгара бичиир /Ср/	5	70,4		Л1.1 Л1.2Л2.1 Л2.2 Л2.3	0	
Раздел 2. Консультации							
2.1	Консультация по дисциплине /Конс/	4	0,4	ИД-1.ПК-1		0	
Раздел 3. Консультации							
3.1	Консультация по дисциплине /Конс/	3	0,6	ИД-1.ПК-1		0	
Раздел 4. Промежуточная аттестация (зачёт)							
4.1	Подготовка к зачёту /Зачёт/	3	3,85	ИД-1.ПК-1		0	
4.2	Контактная работа /КСРАТт/	3	0,15	ИД-1.ПК-1		0	
Раздел 5. Консультации							
5.1	Консультация по дисциплине /Конс/	8	0,5	ИД-1.ПК-1		0	
Раздел 6. Промежуточная аттестация (зачёт)							
6.1	Подготовка к зачёту /Зачёт/	8	3,85	ИД-1.ПК-1		0	
6.2	Контактная работа /КСРАТт/	8	0,15	ИД-1.ПК-1		0	
Раздел 7. Консультации							
7.1	Консультация по дисциплине /Конс/	7	0,4	ИД-1.ПК-1		0	
Раздел 8. Промежуточная аттестация (зачёт)							
8.1	Подготовка к зачёту /Зачёт/	7	3,85	ИД-1.ПК-1		0	
8.2	Контактная работа /КСРАТт/	7	0,15	ИД-1.ПК-1		0	
Раздел 9. Консультации							
9.1	Консультация по дисциплине /Конс/	6	0,5	ИД-1.ПК-1		0	
Раздел 10. Промежуточная аттестация (зачёт)							
10.1	Подготовка к зачёту /Зачёт/	6	3,85	ИД-1.ПК-1		0	
10.2	Контактная работа /КСРАТт/	6	0,15	ИД-1.ПК-1		0	
Раздел 11. Консультации							
11.1	Консультация по дисциплине /Конс/	5	0,6	ИД-1.ПК-1		0	
Раздел 12. Промежуточная аттестация (зачёт)							
12.1	Подготовка к зачёту /Зачёт/	5	3,85	ИД-1.ПК-1		0	
12.2	Контактная работа /КСРАТт/	5	0,15	ИД-1.ПК-1		0	

	Раздел 13. Консультации					
13.1	Консультация по дисциплине /Конс/	9	0,4	ИД-1.ПК-1		0
	Раздел 14. Промежуточная аттестация (зачёт)					
14.1	Подготовка к зачёту /ЗачётСОц/	9	3,85	ИД-1.ПК-1		0
14.2	Контактная работа /КСРАТт/	9	0,15	ИД-1.ПК-1		0
	Раздел 15.					
15.1	/Лек/	2	0			0
	Раздел 16. Промежуточная аттестация (зачёт)					
16.1	Подготовка к зачёту /Зачёт/	2	3,85	ИД-1.ПК-1		0
16.2	Контактная работа /КСРАТт/	2	0,15	ИД-1.ПК-1		0
	Раздел 17. Консультации					
17.1	Консультация по дисциплине /Конс/	2	1	ИД-1.ПК-1		0

5. ФОНД ОЦЕНОЧНЫХ СРЕДСТВ

5.1. Пояснительная записка

КОНТРОЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ

1. Р.А. Палкинаны «Роман в литературах народов Южной Сибири» деп ижинде алтай романыны «м олы керегинде ш «лтелер.
2. Н.М. Киндинованы «Б.Укачинни бир «лгери ле «л «рг «етире эмде узак» деп повези керегинде» деп статьязында ч «мдемелдерди « поэтиказын к «рг «скени.
3. С.М. Каташевити «Кизи, иш, ырыс» деген статьязында койчы кижини « с «р-кебери, ырызы, с «нчизи.
4. «Каинчинни телекейи Н.М.Киндинованы « «урт «ерди « ижи ле кижизи» деген статьязында
5. Р.А. Палкинаны «Роман в литературах Южной Сибири» деп монографиязында т «с геройды « кылык- «а «ы, с «р-кебери керегинде.
6. « «р «м, с «ш, «л «м» деген тема алтай прозада (Н.М.Киндинованы « «рг «л «ик сурактарды « «ажыды» деп статьязы айынча).
7. С.С. Каташ ла Г.В. Кондаковты «Алтайская литература на современном этапе» деген бичимелинде прозаны « а «ылу « олы керегинде.
8. Повесть ле куучын деп жанрларларды « а «ылузы, «з «ми Р.А. Палкинаны «Горизонты алтайской литературы» деп статьязында.
9. Р.А. Палкинаны «Роман в литературах народов Южной Сибири» деп ши «ж « ижинде романыны сюжеди ле композициязы тургузулары керегинде.
10. Л. Кокышевити «литературалык « олы ла романдары С.С. Каташты « «Писатель разностороннего дарования» деп статьязында.
11. 60-70 «. талоргозында алтай литературада проза бийик кемине «еткени, будына бек турганы Л.П. Якимованы « «Об идейно-художественных итогах одного десятилетия в истории алтайской литературы» деп статьязында.
12. Т «рк калыктарды « литературазында роман деп жанрды « «з «ми, а «ылузы, «едимдери ле «едикпестери К.Р. Антошинни « «Роман и история» деп статьязында.
13. С.Каташты « «Лик Алтая» деп ижинде Эркемен Палкинни « литературадагы «ерин, «едимдерин чындык темдектегени
14. Алтай прозада ш «п к «рг «дий сурактар (Н.М. Киндинованы « «Алтай литература «а «ырта кычырышла» деп бичигинде).
15. Карканактарды « с «р-кебери Н.М. Киндинованы « «С «нчилер «лештирген карганак» деп статьязында.
16. Алтай литературоведение ле критиканы « «з «ми.
17. «Каинчинни « «Баш ла болзын» деп куучыныны « мифологический т «з «л «зи, символдоры
18. А.Я. Ередеевити « куучындарында балдарга учурлаган оос поэзияны « темдектери
19. Б.У. Укачинни « «Кизи, кизи бол» деп бичимелинде тургузылган сурактарды « а «ылузы.
20. Шатиновты « «Эрдине» деген повезини « а «ылузы, балдарды « с «р-кебери, т « «килик «йди к «рг «скен эп-аргалары.
21. Алтай литературада эпши улусты « «уунтыларыны « а «ылузы, тургузылган сурактары («.Маскина, С.Сартакова, Т. Акулова о. «.)
22. Т « «килик прозаны « «з «ми 1980-1990 «. «. («Каинчинни « «ч-С «мер алдында», « «ылдыстар когы»).
23. Мемуарный литератураны « «з «ми А.О. Адаровты « « «аан телекейге «ол» деп ч «демели айынча.
24. «аш корбоны « с «р-кебери эмдиги алтай прозада (Б.Укачин, Л.Кокышев, Э.Т «л «с «в, В.Ядагаев).
25. К.Т «л «с «вти « прозазында улусты « салымы, кылык- «а «ы («Кайда ол «ол?», « «олдорды « белтиринде», «К «ски «албрактар» ла о. «.)
26. А.Я. Ередеевити « «Ажудагы балыктар» деп ч «демелдерини « жанровый а «ылузы.
27. «.Маскина ла С.Сартакованы « прозазыны « а «ылузы, к «д «рилген сурактары, калганчы чыккан «уунтызыны « ширт «зи.
28. «. Каинчинни « «Аба- «ышты « балазы» деп куучынында алтай элди « салымы керегинде сурак тургузылганы, композицияны « мифологический т «з «л «зи.

29. Алтайларды озо до адын-оруми, билелер ортодо он-бон тартыжу К. Тлсвти «Кадын асқыда» деп романында.
30. Публицистика жанрды зми эмдиги алтай литературада (Б.Укачин ле Б.Бедюров). Ондо тургузылган сурактар.
31. Алтай прозаны тс темалары ла жанрлары.
32. Э.Палкинни прозазында жанровый аылулар, оморды тс темалары ла тс шлтелери.
33. Эмдиги алтай прозада алтайларды ткилик салымы уралганы (А.О.Адаровты романдары аайынча).
34. Л.В. Кокышевити очерктери, куучындары, оморды идейный тзлгзи.
35. Алтай романны зми: тургузылганы, кееркедими (Л. Кокышев, Э. Палкин, А. Адаров, . Каинчин, К. Тлс в).
36. А.Адаровты романдары, оморды темалары, тс шлтези, аылузы.

5.2. Оценочные средства для текущего контроля

Темы рефератов

1. Литературный процесс 1960-1970гг. – смена эстетических принципов и возникновение новой художественной системы.
2. Образная система алтайской лирики 60-80 гг. XX века.
3. Поэтические миры поэтов 1960-1970 гг.
4. Алтайская лирика на современном этапе: тематическая и жанровая особенность.
5. Значение песенной культуры алтайцев в лирике алтайских писателей.
6. Образ природы в лирических произведениях алтайской литературы.
7. Фольклорные мотивы в лирике алтайских писателей
8. Образ матери в современной алтайской лирике.
9. Образ родины в лирике алтайских поэтов.
10. Поэтика переводных сборников алтайских поэтов (по выбору).
11. Тематические особенности алтайской лирики 90-х гг. XX века
23. Развитие жанра баллады в алтайской литературе
24. Значение перевода в развитии алтайской лирики
25. Поэтика переводных лирических произведений
26. Образная система алтайской лирики.
27. Образ Алтая в лирике алтайских поэтов
12. Жанровая составляющая лирики Л. Кокышева.
13. Фольклорные элементы в лирике Л. Кокышева.
23. Сатирические произведения Л. Кокышева
14. Образный мир поэм Э. Палкина.
15. Тематическая особенность сонетов А. Адарова.
16. Историческое и героическое в поэмах А. Адарова.
17. Образная система в философско-лирической поэме А. Адарова «Двери».
23. Значение истории в осмыслении жизни как бытия в поэмах А. Адарова
18. Время и пространство в лирике Б. Укачина.
19. Лирический герой в творчестве Б. Укачина.
20. Хронотоп в поэме Б. Укачина «Одинокий домик среди белых снегов»
21. Образная система лирики П. Самыка.
22. «Сердце, опаленное огнем» (о лирике П. Самыка).
23. Воплощение онтологического мироощущения в лирике П. Самыка.
24. Значение фольклора в эволюции алтайской лирики.
25. Фольклорно-мифологические мотивы в лирике Ш. Шатинова и Б. Бедюрова.
26. Эволюция поэтического мира Б. Суркашева.
27. Алтайская лирическая миниатюра.
28. Мотив дома и дороги в современной алтайской лирике
29. Художественное пространство лирики А. Ередеева.
30. Тематические и жанровые особенности лирики современных алтайских поэтов.
31. Эстетика и поэтика литературы 1960-2008 гг. Общие черты и различия, обусловленные изменениями социальной ситуации.
32. Основные предпосылки развития алтайской прозы 1960-2008 гг.
33. Фольклорно-мифологические мотивы в творчестве современных алтайских прозаиков.
34. Очерк в современной алтайской литературе.
35. Особенности жанра эссе в современной алтайской литературе.
36. Развитие жанра рассказа в алтайской литературе.
37. Организация художественного пространства в рассказах современных алтайских писателей.
38. Значение автобиографии в творчестве алтайских писателей.
39. Повесть в современной алтайской литературе.
40. Эволюция жанра романа в алтайской литературе.
41. Онтологическая тематика в романах алтайских писателей.
42. Тема Великой Отечественной войны в творчестве алтайских прозаиков.
43. Человек и среда в прозе 1960-1980 гг.
44. Художественное своеобразие романов Л. Кокышева.
45. Проблема судьбы в романе Л. Кокышева «Созвездие Мечин»

46. Автобиографические элементы в произведениях И. Шодоева.
47. Поэтика рассказов Б. Укачина.
48. Художественное пространство романов А. Адарова.
49. Человек и история в романах А. Адарова.
50. История XX века и изменение народного сознания в романах А. Адарова.
51. Образ родины и народа в исторических произведениях И. Шодоева.
52. Тематическое и жанровое своеобразие рассказов Д. Каинчина.
53. Философия жизни и этики существования человека в романах Д. Каинчина.
54. Концепция человека в романе
55. Жанровые черты диалогии К. Телесова.
56. Жанровые особенности детской литературы.
57. Алтайская литературная сказка.
58. Перевод как средство взаимообогащения литератур.

Анализ художественного текста

Текст № 1. «Человек и природа в рассказе И. Шодоева «Мүркүтпей»

Мүркүтпей

Удабас жайдын калганчы айы – жайгы кураан ай башталар. Туулу Алтайдын ар-бүткенинин бу ойинде Мүркүтпейдин ал-санаазы жажыл мөштөрлү тууларда ла жал-мөнкүлөрлү тайгаларда. Онын, Мүркүтпейдин, энеден чыккан, өзүп чыдаган төрөл жери – бу ла агаш-ташту Алтай. Ол сүүген төрөл жери керегинде көпти уккан, көпти көргөн лө көпти билер. Бойынын жүрүминде кородошту коромжылар да көргөн, сүүнчилү, једимдерлү једимдерди де јеткилдешкен кижји. Эмди карыыр жажы једип, катан сөбги кадып, карый да берген болзо, онын сыны јенгил, санаазы омок, су-кадыгы бек, иштин ле Ада-Төрөл учун Улу јуунын ветераны, эл-јондо тоомжылу, јурттагы јашөскүримнин ле школдын үренчиктеринин күндүлү ле сүүген айылчызы. Је јайгыда эмеш ле чөлөө бош ой боло бергенде, онын ал-санаазын Алтайдын ар-бүткени ойто ло олјолоп ијетен. Таскылдардан сунуп түшкен, чакпындалган ла күркүреген, түрген агынду, ару ак-чанкыр суулар, баштары тенериге түртүлген жал-мөнкүлөрлү кайалышкан таскыл тайгалар, жажыл јыш өзүмдер туй бүркеп койгон карамтыктардагы жүзүн-башка тындулардын үндеринин куулгазынду күүзи – Мүркүтпейдин көстөрине көрүнгилеп, кулактарына угулуп турганчылаар... Је качан јашөскүримле емезе школдын үренчиктериле туштажуда ол јылдын ла тайгалап турганын шылтагын ол мынайда јартайган: «Агаш-ташту Алтайдын ар-бүткенинин кайкамчылу јаражы, өзүмдердин ле аржан суулардын эм-том тыныжы, сепсүнделген ару кейи кижинин ал-санаазын јарыдар, алтын сынын јенгилтер, алкы-бойынын су-кадыгын, ијде-күчин тыныдар јаан быйанду Алтайыс – Алтай-Кудайыс. Бот онын учун мен јылдын ла тайгалап, јаан-јаан тууларга учурлап кыйра буулап, алкышту сөстөр айдып, Алтайымнан быйан сурап, мүргүп јадым...»

Быжыл тайгалашка Мүркүтпей јеениле, Ойнобойло, кожо барар деп шүүнген. Андый јорыкташка он јашту јеенин,

Ойнобойды, Мүркүтпей јастан ала таскадып, белетеп баштаган...

Таайлу-јеендү Ыстүги ле Алтыгы-Шыйдандардын белтирине келип, јаан эмес суунын јаказына одуланып, аттарын откорып койоло, бойлоры чайлап отурдылар.

Туунын эдегинен ала јатыра өскүлей барган элбек јалбанды үч јыл мынан озо жажыл агаштар туй бүркеп койгон туратанын, анда ару агын суу, марча, андаарга ла куштарга коот курсак болгон жүзүн башка өзүмдер (сыгыннын оды, балтыргандар, јиилектер) өскөнүн, ан-куштын энчилү турлузы болгонын, эмди дезе јангыс ла төнөштөр лө будактар артканын Мүркүтпей јеенине улай-телей куучындайла, чырайы сооп, бүдүжи кунукчыл ла карыкчыл боло берди. Ол бир эмеш үн јогынан отурала, кандый да комыдап үнденип эрмктенди:

- Көрмөстөр камык агашты бүрте јулдап турарда, оморды токтодор эр Алтайыста, байла, јок болгон...

«Бистин јорыкташтын јетинчи күни. Бүгүн түште сыгыннын комыдалду үнденгени угуларда, таайымнын кородожы там аткыйланды» - деп, Ойнобой дневнигинде бичип баштаган. Ол таайынын шымыранып эрмектенгенине каргыш аайлу мындыј сөстөрдн база бичип алды: «Алтайымнын ар-бүткен байлыгын артаткан, ару кейин ле аржан сууларын быртыткан, ан-кужын тоскырып ыраткан, агаш-тажын јулдай кезип јоголткон шилемирлердин бутары булкулзын, колдоры курулзын!»

Блокнодынын учында Ойнобой мынайда бичиген:

«Тайгалашту јорыкташта мен тайганын эмдү-гомду ару кейин тындым, ап-ару аржан суузын амзадым, кангыл мөштөр көрдим, айунын ла сыгыннын үндерин уктым, јеекен деп солун анды көрдим. Көп-көп өскө дө солум немелерди көрүп, билип алдым. Бүгүн Улужайга једип, анда конорыс. Эртең Чарас-Бажы јаар ажып јанарыс...» 2000 ј.

Задания:

1. Приготовьте сообщение о творческом пути И. Шодоева.
2. Проанализируйте ключевую тематику творчества писателя, выделите лейтмотив позднего зрелого периода.
3. Выделите основную тематику рассказа «Мүркүтпей»
4. Дайте характеристику основным героям рассказа
5. Каковы причины экологической катастрофы, нависшей над Алтаем.
6. Что такое природа и каковы основные правила отношения к ней человека.

Текст № 2. «Б Суркашевтин «Күнфония» деп үлгеринин ылгамалы»

Ајару салар сурактар:

1. Үлгерде сүр-кеберлердин учуры керегинде бичигер.
2. Үлгерчи кандый кееркедим эп-аргалар тuzаланганын тоолоп, омордын учурын јартагар.

3. Ылгердин төс күүн-табын анылагар.
4. Автордын чүмделгезине аяру салып, ылгердин кееркедимин жартагар.

Күнфония
Чыгыт күннин жаркыны,
Онын күмүш салкыны,
Кайкал чыгыт симфония,
Кайкамчылу күнфония
Күнчыгыштан угулат,
Тенериге торгулат.

Эрте турзам, тындайдым,
Эриндеримле шымырайдым:
- Күнфония, күнония,
Кандый кеен симфония,
Күмүш күннин жаражын,
Арузын онын, шыныражын.

Тымык кей тымырайт.
Телекей жынырайт.
Күнфония, күнфония,
Күн ойногон симфония.
Жүрегиме томулат,
Жүрүмимди узатат.
Б. Суркашев 1971 жыл

Текст № 3. Т.Б. Шинжин Тынду жаландар

Тана энезиле кожо жаланга барды. Жалан элбек ле кеен. Онын үсти жап-жажыл. Жүзүн-жүүр чечектердин көбизин не дее! Ак, сары, кызыл, көк чечектер – ончозы мында!
Кызычак бир чечектег бир чечекке барат. Жараштарын үзүп, энезине ле таайына көргүзөт.
- Баламнын үскен чечектеринин жаражын! – деп, энези сүүнет.
Күн там ла өксөп чыгат. Ой талтүшке жеткелек. Кей ап-ару. Ол кезикте чечектердин жараш жыдыла жытанат.
Таайынын кабырып турган бозулары кандый дейзин. Олор до чечек ошкош. Жеерен, жеерен-чоокыр, ак, кара, кара-чоокыр, өлө, күрен бозулар жүргүлөйт. Кезиктери куйруктарын көдүрип, бир эмеш текшилеп ийер. Бир канчазы тымык отогылап жадар. Кезиги жажыл өлбөгө жалбагынан жадып, амырап жадар. Каа-жаазы көлөткөдө серүүнденип турар.
Мындый көп бозуларды Тана качан да көрбөгөн. Городто каа-жаа ла бозулар жүрер. База бичиктерде журап салгандары бар. Же олор көп тө эмес. Мындый жүзүн-жүүрлери жок.
Учы-учында Тана арыган болгодый. Ончо чечектерди жараш көрүп, жүгүрип турганда, арыбайзын. Чечектердин ортозыла көбөлөктөр сүрүжип, канча кире жүгүргөн. Эмди арыйла, энезинин жанына келди. Энезиле таайы куучындажып отурдылар.
- Мен мындый жараш жаланды качан да көрбөдим – деп, Тана айтты.
Жаланды аяктап, нени де сананат. Онын кап-кара көзінде жагыс ла сүүнчи, кайкал.
- Эне, көрзөн, бу жалан тынду неме ошкош! – деп, кенетийин кызычак унчукты. – Көрзөн, көрзөн, эне... Чечектер кыймыктажып жат... Өлөндөр база... Көбөлөктөр чечекке отурала, жайканыжып туру. Жыраалар база андый.
Тана отурган жеринен тура жүгүрөт. Ол сол жаны жаар, он жаны жаар көрөт. Эбире ончозы тынду немедий. Ончозы кыймыкту.
- Көр, балам, жагыс та жаландар тынду эмес - деп, энези кызына айтты. – Өзөктө сууны көр. Ол база шуулап, үнденип, чакпыланып агат.
- Эне, тенериде булуттар база тынду. Көр... Олор кайдаар да барып жат.
Энези жаан кара көстөриле тенери жаар көрди. Чанкыр тенеринин түбинде бөлүк-бөлүк эки-жагыс булуттар. Олор күнбадыш жаар жылып отурды.
Тананын айтканыла, энези жаланды аяктады. Онон кызына ла эезине айтты:
- Чын, бу жалан тынду неме ошкош туру не. Өлөн-чөби, курт-конгузы, мал-ажы – ончозы кыймыктажып жадар. Батаа, баладан болгой, кижиде кайкаар неме турбай.
Күн суу ичинен эмеш ле кыйды. Агаштын көлөткөлөри узундап баштады.
Тананын таайы бозуларды жууп, суу жаар айдады. Тана энезиле кожо база бозу айдашты.
- Удабас энелери келер. Кө-өп сүт экелер. Сеге, Тана, бис көөрчөк саап берерис. Андый курсак городто жок. Шоколадтан амтанду болор.
Бозулар текшилежип, суу жаар манташты. Тана олорды ээчий жүгүрдү. Онын колында жүзүн-жүүр чечектер. Таайынын айлына келзе, олорды суулу шилге тургузар.
Тынду жаланын жараш чечектери айылдын ичин кееркедер.

Текст №4 Т. ШИНЖИН УЛУСТЫН ЖАСТЫРАЗЫ

Бу жуукта ла Мергенге энези ок-жаа садып берген. Оныла ойноорго автоматтан жакшы. Автомат тыркырап ла жадар, чыгып турган огы жок. Табыжы жаан. Ок-жаа десе белен окту. Же корголжын эмес. Агаш. Атса, бир де табыш угулбас.
Ок-жаанын огы барып тийзе ле, кадалып калар керек. Же мынын огы андый эмес. Онын кадалар учына резинка кийдирип

салгандар. Тийзе, кайра чарчалып жадар. Балдар ойнозо, көс-бажына кадалбазын деп эткен ок-жаанын огы андый. Оны Мерген жакшы билип алды.

Мерген түжине ле нөкөрлөриле кожо. Ончолоры ок-жаала танмалар аткан. Тегин ле, сан өрө. Ок-жаанын огы бийик учуп чыгар. Бажы төмөн болуп, учуп түжер.

Онон Мерген жаныскан ойногон. Бойын баатырга түндеп, чеденди туга бодоп, ажыра аткан. Адала, ойто барып огын таап алар. Ол, керек десе, бозуны анга бодоп аткан. Бозу жыгылбаган. Не жыгылзын, ок тийерде, тыртас эткен бойынча туура мантай берген.

Атка минзе не деп? Адазы атка миндирерде, Мерген тын сүүнгөн. Ок-жаазын база ла ала койгон. Тенери жаар аткан. Ок булутка жеделе, түшкен деп билдирген. Эх, чөрчөктөгү баатыр чылап, булутты жара адарга сананган. Бот, улус ок-жааны чын жазап эткен болзо. Ол тушта Мергенге не болзын. Чын жара адар эди. Ончо жер жарый берер. Жок, Мерген баатыр эмес. Ол тегин ле уулчак.

Энирде, уйуктаар алдында, Мерген айткан:

- Эне, октын учу курч башту болор керек. Эткен улус жастырган.

Түн там ла карануйлап келди. Мерген ок-жаазын эжиктин жанына илип, уйуктаарга жадып ийди.

Текст №5 Т.ШИНЖИН ЖЕТКЕРЛҮ АДЫШ

Сууга эжинген балдар жанарга санандылар. Олор жолой ойноп, аралла келип жаттылар.

Акча талдын корбозын сындырып, атка бодоп, минип алды. Танышта Мергеннин автомады. Ол бойын солдатка түндейт. Ары-бери аыктанып, кенерген адып, ойноп турды.

Мерген прачту. Жалбырактар адып, ойноп жүрди. Балдар кичинек агычакка чыгып келдилер. Мында кучкаштар көп болды. Таныш автомадыла тыркырадып ийерге сананган. Же нажыларына бурылып, айтты:

- Борбийактар жуундап жат. Тал-табыш этпейли.

- Олор нени куучындажат? – деп, Мерген жилбиркеди.

Бу өйдө Мерген прачыла талда отурган кучкаштар жаар адып ийди. Тырмакча таш бир кучкаштын көксине тийди ошкош. Ол өлөннин ортозына келип түшти. Бу керекти Таныш жастыра көрбөди.

- Кучкаш атпа деп, сеге бис айттыс не! – Таныш үнин көдүрип, унчукты. Ончолоры келип, кучыйакты колына алып, килеп көрдилер. Ол өлбөгөн эмтир.

- Мен оны ойноп аткам – деп, Мерген актанды.

- Ойноп то, чындап та адарга жарабас. – Таныш бүдүмчилеп айтты.

- Сен жеткерлү аткан – деп, кушка килеп, Акча айтты.

- Эмди айлына апарып азыра. Эмде.

Жарым тынду кучкаш айылга жетпеди. Онын тыныжы токтоп, эди сооп калды. Мерген оны айлынын жанында жаан жыраалардын ортозы жаар мергедеп ийди. Мыны жаныс ла Акча көргөн. Арткандары жангылай берген.

- Сен кемге де айтпа – деп, Мерген Акчага айтты. – Уулдарга уча берген деп айдарыс. Билдин бе? Онон өскө уулдар мени өлтүрөр.

- Уктым – деп, Акча үшкүрип унчукты.

Онон уулчактар айылдарына эки башка баскылай берди.

Текст №6 Т.ШИНЖИН УНДЫЛБАЗЫН ДЕП...

Талтүштин кийинде Мерген тышкары чыкты. Акча көрүнбейт. Байла, айлында. Ажанала, уйуктап жаткан болор. Эмезе суу жаар эжинип барган.

Күн изү де болзо, Мерген суу жаар жүгүрбеди. Айылдын эжигинде ждронун тозинде серүүн. Ол мында ойноп отурды.

Мерген көрзө, Акча ойноп жүрди. Жаан удабай, Таныш көрүнди. Акча сыгырып, Танышты келзин деп колын жаныды. Таныш жедип келди.

- Таныш, - деп, Акча баштады. – Мерген кучкашты жыраалардын ортозы жаар чачып ийген. Кемге де айтпа деген. Эмди канайдарыс?

Таныш Акчанын жардына колын салып, айтты:

- Же, Мергенди оны... Барып бедреп көрөөк. Таап алзаас, нени эдерин сананарыс.

Уулчактар койу жыраалар жаар бастылар. Күннин чогы олорды изидип баштады. Узун жыраалардын ортозынан кучыйакты узак бедредилер. Таппадылар. Чөкөнөлө, нени эдерин санангылады.

- Мергенге токтоп берер керек – деп, Акча жөп чыгарды. Же Акчанын жөбин Таныш жаратпады. Ол Мергеннин жуук нөкөри.

Онын учун бойынын жөбин чыгарды:

- Нөкөрдү канайып согор. Ол бистен арай кичинек. Ада-энези ого айтпаган болор. Онон өскө тегин ле кучкашты не өлтүрө атсын.

Узак санандылар. Учунда Таныш айтты:

- Же, Мергенди кожо алала, аралга баралы.

Аралда ак жер бар. Уулчактар ого келди.

- Нени эдерис? – деп, Акча сурады.

- Сен, нөкөр, нени сананып турун? – деп, Таныш курч көстөриле Мергенге кезекөрдү.

Эбире талдардын жалбырактарынын тунгак шылыртынан өскө табыш угулбайт. “Бу уулдар мени согорго турган эмтир” – деп, Мерген ичинде сананды. Билдирбес жанынан көстөринин жажы мелтиреп келди деп ого билдирди. Же изү жаш болчос эдип көстөн түшпегени жакшы. Ол тушта нөкөрлөрдүн алдына турарга онон уятту болор эди.

Мерген узак унчукпай турды. Уулдар эрмек сурабайт.

- Таныш, билерин бе, нени эдер керек? – деп, Акча нөкөрине айтты. – Бис Мергенди бүгүнгү күннен ары нөкөрис деп адабай жадыс.

- Чын да дезен! Канайып оны кижинөкөрим деер? – деп, Таныш тыңыда айда салды. Акчанын Мергенди согор күүни жок

болордо, ол эмеш сүүне берди ошкош.

- Уктын ба? – деп, Акча Мергенге баштанды. – Нөкөрүң бар деп сананба.

Мергеннин тамагына болчок жаш курут тура бергендий, үн де жок турары жолду. Күнүн ле кожо ойногон уулдар бүгүн кандый да бир кучыйак учун оны аңдыгылап жат. “Мени кичинек көрүп жат” – деп, уулчак бир шүүй сокты.

Айландыра агаштарда кучыйактар чуркуражып ла турды. Күннинг удабас ажар өйи жеде бергени билдирет. Агаштардын көлөткөлөри узундап баштаганы иле болды.

- Онын нөкөрлөри көп эмтир – деп, өлгөн кучкаш керегинде Акча шымыранды. – Айса олордын ортозында балдары, төрбөндөри бар.

- Бар эмей а. Көрсөн, кандый нак - деп, Таныш айтты.

Уулчактар талдардын ортозында узак тургандар. Кучкаштар жажыл жалбырагаштардын ортозында сыйыктажып, талырт эдип учулап турды. Күн кырдын бажына отура берди. Кырлардын көлөткөзи там ла өзөккө түшкүлөп келеетти. Удабас эңир кирер.

Уулчактар турган жерлеринен айылдары жаар таркап бастылар.

Текст №7 Т. ШИНЖИН НӨКӨРЛӨР КАТАП ЛА КОЖО

Жааш та жок. Керек десе булут та чыкпайт. Уулчактарга не болзын. Олорго ойын ла ойын. Же ойын да болзо, түней ле, иш жок деп кем айдар. Жаш бала айдар деген: “Түжине ле иштенедим, ижимди улус ишке тообойт” деп.

Акча, Таныш күнүн ле кожо. Олор өскө уулчактарла сууга эжингилеп, күнге күйүп, балыктагылап жүрөт. Он күнге чыгара олор Мергенле ойнободылар. Бооро кушты өлтүрө атпаган болзо. Эмди не? Акча да, Таныш та Мергенле куучындашпас. Карын качкылап, аңыланып ойноор.

Бир күн олор балыктаарга санангандар. Кармактарын алала, суу жааар баскылаарда, Мерген энчикпеген:

- Ой, уулдар, - деп, эки нөкөрдүн кийинен кыйгырган. – Мени кожо алзагар. Мен слерге чаптык этпезим.

Акча ла Таныш кайа да көрбөдилер. Мергеннин эмегин кулактарынын кырына да уксадылар. Олор өнөтийин уксаачы болуп бараттылар.

- Таныш, эй, Таныш! Уксаң да, мени кожо алзаң – деп, Мерген нөкөрлөрүнүн кийинен кыйгырды.

Кемизи де кайа болбоды. Олор жараттай өскөн талду, ак чакпынду сууга жедеп келдилер. Мында балык көп, анчадала түүнти жерлерде. Таштын кийинде көл жерлерде айдыш жок балыктар бар. Жангыс ла ас тиштегилеп жат. Улустын айдыжыла мында көп улус балыктап жат. Онын учун балыктар оосторун кармакка жырдырып, кезеп калгандар.

Акча ла Таныш кармактагылап баштады. Жаан удабады. Таныш бир карыш кире балык чачты. Акча жүгүрүп келеле, балыкты тудуп, сүүни турды.

- Бот кандый балык. Чек мызылдап жат. Мөңүн ошкош.

Кенетийин кийин жанында өлгөн шылырт этти. Көргүлесе, Мерген. Уулчактарга араай жууктап келетти.

- Мен байадан бейин көрүп тургам – деп, ол айтты. – Бу көлдө база балык бар. Таныштын ла алдында.

- Мерген, сен биске чаптык этпе. Бар мынан ары – деп, Акча айтты. – Сен биске керек жок. Билдин бе?

- Акча чын айдып жат – деп, Таныш жөмөшти. – Сени бис жакшы нөкөр деп бодогонус.

Танышла Акча ойто кармактап баштады. Олордын айтканы чын. Жастыра эткенин Мерген билип те турза, же нөкөрлөри онон качып турганын жаңыбилди. Кожо болор күүндери жок.

- Акча, а, Акча. Мен анайтпазым. Акту сөзим – деп, Мерген жалынаберди.

- Жангыс мен этпезим. Ол туку Таныш база туру – деп, Акча унчукты.

- Таныш... Мен эмди анайтпазым. Акту сөзим.

Таныш Акчанын жанына базып келди. Мерген олордон ыраак. Нөкөрлөр нени айдарын сакып турды.

- Же, болгой ло. Эмди анайда кылызган, бис сенин жаманыңды таштабазыс. Школго барзан, ончозын үредүчилерге, балдарга куучындап берерис – деп, Таныш айтты. Ол кичинек алактарын Мергеннин жардына салды.

- Мен база, жаманыңды таштап жадым. Прачын кайда, көргүс.

- Мен оны сындырып салгам. Бу – деп, Мерген штанынын карманынан прачын кодорып эжелди. Чын да, оны айра тартып, сындырып салтыр. Резинкаларын үзүп койтыр.

Акча Мергеннин жардына алаканын салып, күлүмзиренип ийди. Мерген сүүнген бойынча, аайы-бажы жок кыйгырды.

- Ураа! Ураа! Акча, Таныш, мен катап слердин нөкөр. Ураа, ураа!

Мерген сындырып салган прачын сууны кечире, эки жаратты ажыра чачып ийди.

Суунын жарадында Мерген, Акча, Таныш. Эмди Мерген ле Таныш кармактагылап жат. Акча десе ол экүнинг ортозында. Кем балык чачар, оны алып, жаңыс жерге жууп жүрөт.

Күн кырдан бары пажа берди. Жалбырактар, өлгөндөр “ш-ш” дежип табыштанып тургулайт. Мерген, Таныш, Акча чачкан балыктарын теннен үлешкилеп алган сүүнчилү жандылар.

Текст №8 Т. ШИНЖИН АК ТАКАА ЛА КАРА КҮЧҮК

Ак такаа кара күчүктен жаан. Кара күчүкти быжыл жаскыда азырап баштаганыс. Ак такаа десе үчинчи жыл ак жарыкта жүрүп жат.

Күчүктин айагына курсак салып берзен, ак такаа онын жанында. Мойнын чөйип, ийдичектин ажанып турганын аяктап турар. Кезикте бажын келтегейинен салып, жууктай базар.

Күчүгөш ого кылайып көрөр. А ол десе, бу ла жанында. Каа-жаа жердег нени де чокып, жип турар.

Олор экү озо баштап көрүшпейтен. Күчүк ак такааны сүрүжер. Такаа көп мантабас. Же бир катап күчүк онын канадына тыг тажып ийген ошкош эди. Такаа десе онын бажына чокыган. Жүзине тепкен. Ол ло тушта күчүк, акшыяла, уйазына кире калыган.

Ак такаа күчүктин ажанган жерине келеле, тойо жемзенеле, ийттин уйазынын үстине чыгала, отурган.

Анайда көп өй өткөн.

Кара күчүк уйазынан чыгып, ойноор. Эмезе ажанар. Же ак такаа уйазынын үстінде отурза, үрер ле үрер.

Ак такаа дезде: “Как-как-каак!” деп, эки-үч оос калактаар. Ийдичек онын тилин билерге үрбей барар. Көр-көр турала, “Ау! ау!” деп үрер. Ак такаа удур канча катап каактап ийер.

Учы-учында күчүк ого үрбес боло берди.

Бир катап изү күнде ийдичек уйазынын көлөткөзүндө серүүнденип жаткан. Тилин уштыла, эгиштеп. Анайып жадала, карамтыгып уйуктай берген.

Тууразында, тобракта, эшкинденип турган ак такаа көрзө, ийдичектин тили оозынан кызарып чыгала, кыймыктабай жаткан. Күчүк дезде будын чирей тебеле, уйуктап ла жат.

Такаа турала, бажын тура тудуп, ийтке араай базып келди. Тилинин кызылы коркуш. Чокыыр күүни келди.

Такаа база жууктай базып, күчүктүн тилин чокып ийди. Бу ла өйдө күчүк чочыйла, ачузына чыдабай, аайы жок чыгыра, уйазына кирген. Узак, узак кынгзыган. “Мени эки катап сокты”- деп, санаазына эбелген. Эмди база согордон маат жок. Күүни жанды. Кунукка бастырды.

Айылдын ээзи ийдичекке курсакты тургузала, жүре берер. Олор экүнин калактажына ажару этпес.

Курсакту аякты тургузып берзе, күчүк ого жууктабас. Көр отуар: такаа бар.

Ак такаа келип, курсакты жиир ле жиир. Же карын, үзе жип болбой, тойоло, тура база берер. Ол ло тушта кара күчүк келип ажанар. Тойбой калар. Ямакайларын жаланар ла жаланар. Кылга түги чек сыныга берген жүрди.

Же бир күн аякты экелип тургузарда ла, ак такаа озолоп, жий берген. Күчүктүн кайкаганы – бастыра такаалар жуулып, онын аягына кадала бергени. “Ончогорды мен!” деп сананды.

Айагы көрүнбей барарда, күчүк чогулган такаалардын үстине чурап барала, аайы жок чыгырып, үре берген. Такаалар чочыйла, жер сайын буркурап учкан. Жундары чачыла бергенин де сеспедилер ошкош. Бот, ийдичектен алган ажы ол, неге де тобой турала. Жүректери арай ла жарылбады.

Ак такаанын жуны чачыла берди. Чочыйла, тын калактап, ончозынан ырада учканы не деп. Чеденди ажыра. Пөтүгисуула. Ончозы: “Калак, калак, кал-лаак!” дешкен. Ол ло, онон тымыгылап калган.

Кара күчүктүн аягында курсак жок, жер сайын чачылган жатты. Кезигин такаалар жиген. Ийт куру аягын килейте жалаган...

Жерде төгүлгенин бир эмеш жалап турала, токтогон.

Ол ло күннен ала такаалар, кызыл желештери жайылып, кара күчүктүн аягына киришпес болуп барган. Күчүк жок болзо, олор онын уйазынын жанынан жемзеер. Ак такаа чек келбес. Кезеген.

”Өштүлерди бир ле уунда ончозын женип алгадый арга бар эмтир”-деп, кара күчүк бойында сананган.

Эмди кара күчүктүн түги силү, санаазы омок, үни де тыныда жаныланат. Ак такаага бастырбай жат.

Анайып кара күчүк бойынын күчин сескен. Айлынын ээзи боло берген. Анайда ок улус, мал-куш көрзө, үрери тыныды.

Текст 9. Л.Кокышев Тааннын балазы

Деремненин учында турган ол ло эки айры карган тыттын көндөйинде сок ло жангыс балалу таан жаткан. Эне таан төрт балалу болгон, же көк тенеринин тонокчызы, боро жунду, кичинек коркок тумчукту карчага үч балазын уурдай берген. Онын ла кийинде эне таан уйазынан ырабас болгон. Курт-сартла, көбөлөксабалак азыранып жаткандар. Амырайтан күнде олор эңге аркада жаткан төрөөн таандар да айылдап келгилейген. Айылчылар эне тааннын балазына кезикте сый эдип, жадыктын куртын эмезе чойлошкондор экелип туратандар. — Ба-таа! Бу узун жай өткөнчө, балан канайып бир де кичинек өспөгөн? — деп, опсыркак таандар карган тыттын бөкөн будагына табылу отургылап, сурайтан. — Же, көбөлөк жип турган көөркий канайып өзөр ол — деп, эне таан үшкүрүп, балазын аяктап отуратан. — Көбөлөк — көбүк курсак ине ол. Же, байла, күскеери канады тынбай берер болбой. Канайып өлө берет эмеш. — О, кудай! Энелү неме андый ла... — деп, жоон боро таан айдып отуратан. — А бу арган бар болзо, арка жаар көчүп алзан кайдар? — А калак! Кайда ла жатса, түней болбой! — деп, эне таан айылчыларын соотодор аргазын таппай отуратан. — Айыл-журтты таштап канайып көчөтөн? Кече колдозтын председатели бу жаланды сүрер деп эрмектенип отурган эди, байла, чойлошкон-сайлашканга чыдаар болбойыс. Сырсак кара таан чыдажып болбой, айдатан: — Же, сендий көөркий арка жерге канайып чыдажатан, калак. Мында ла жат. — Бала-барка база баштак, бажынды ташла жара чаптырып койдын бого — деп, карган таан чала жалтанып отуратан. — Бу туку бооро мында бозулар кабырып, сары башту уулчак жүрген. Онын баштагын не деп айдар! Сангыскан көөркийдин уйазын чачып жатканын көрөлө, санаа жок барган эдим. — Жок, эмди жиит уул бозу кабырып жат. Байа ла мында жүрген эмес беде? А туку обоонын төзүндө отуру ине. Сары уулчакты энези арбап та турза, чөккөбс та кайткан бала болгон. Кабырган бозуларын чачып ийеле, балыктап жүре берер ине. Бозулары дезде обоо сүзетен беде, покос тепсейтен беде, не ле болгылап жадар. Айылчы таандар түжине ле куучындажып алала, эниргери жангылай беретен. Эне таан түжиле калыраганына бажы оорып, уйазынан өңдөйип алала, ару кейди тынып жадатан... ..Эрте күс жедип келерде, тааннын балазы немени эмеш ондоор до боло берген. Онын уйазы жылу да, эптү де болгон. Тааннын балазы энирлер сайын чалкойто жадып алала, тенериде жылдыстарды кайкап, олордын суркуражын аяктайтан. Телекейдин үстинде не ле неме ого сүүнчилү болгон. Же онын сок жангыс коркыйтаны — карчага да эмес, жалбаай да эмес — сары башту күдүчи уулчак. Эртен тура, жаландардын туманы чыгып келген Күннин чогына араай кайылып ла таркап турар тушта, бурылчыктын ары жанынан бозулар мөбөршкөнү ле сары башту күдүчинин камчызы угулып келетен. Ол ло тушта тааннын балазы жажынар жерин таппай, капшай ла айлы жаар кире конотон. Чирик чобраларла эжигин бектеп алала, тежиктен көстөриле суртулдадып отуратан. Сары башту уулчакты коркышту кижиде деп, ого энези бир ай кайра айткан, онын учун ол эмдиге коркыганча. Күндөр өдүп, жаландардын жажыл жажаны бир эмештен там ла саргарып бараткан, же сары чачту күдүчи олордын айлына бир де катап келбеде... Быжыл тааннын балазы жаанап калган, ыраак жерлерден төрөл жаландарына учуп келген. Ыраак жаландарда ол нени ле көргөн, анда ого сүреен жылбилү де, жакшы да болгон, же онын өскөн туманду жаландары ого неден де артык билдирген.

Текст 10. Иван Сабашкин Балазак бөрү

Сур бее тулаан айдын учында кулундаган. Ол жылда жас сүрекей орой келген. Жаантайын ла жашкан кар жаап туратан. Адам обоого коштой таскак айылу жапаш туткан. Кулун, адамнын килеп турганын билгендий, жут күндөрдө ол жапашка киреле, ыжыктанып туратан. — Уулым, кулунды барып көрүп кел. Бир болчок тус апарып бер. Жалазын — деп, адам айтты. База ла жашкан кар жаап турган күн болгон. Мен Жолду-Кобыны өрө базып отурдым. Кенетийин сур беенин чочыдылу киштеп

турганы шуурган өткүрө угулды. Турган жеримнен жүгүрдим. Тыныш алынбай, обоого једип келдим. Бее чеденнин ичинде мантап, үзүги јоктон киштеп турды. Тоормош сүүртеп апаргандый канду јол чеденнин үстиги толугында көрүнди. Јеткер болгонын сезип, айлыма јеткенимди билбей калдым. — Ада, кулун чеденде јок — деп айдала, бозогого отура түштим. Адам мендей-шиндей кийинеле жүгүрө берди. Ол эниргери јанып келди. Бүдүш-чырайы коомой болды. — Кулунды бөрү апарган эмтир. Мен оны ичеенине јетире истеп жүрдим. Акыр, јай башталзын. Мен оноң өчимди аларым — деп, адам биске куучындап отурды. ...Кыра ижи божогон, је өлөн чабары јетпеген ой турган. — Уулым, Ойын јеенине барып кел. Энирде бөрүниң ичеенин кетежерге, кожо барзын — деп, адам мени айбылады. Күн ажар алдында бистин айылдын эжигине бөрү андайтан улус јуулды. ...Адам мени учкаштырып алды. Удабай Капјолдын кайыр таштарынын одожына једип келдис. — Туку ол какпак ташты көрүп туругар ба? — деп, адам улусты токтодып сурайт. — Онын көндөйинде бөрүниң ичеени бар. Күчүктери сокор турган. Эмди көстөри јарылган болор. Ада-эне бөрүни ичееннин јанына кетеер керек. Анчылар аттарын ажыт јерге апарала, армакчылап салды. Атту-чуулу анчы, Саламчы өбөөн, бөрүни кажы јанында сакыйтанын көстөп берди. Адам мени эчидип, бөрүниң ичеенин көстөп басты. Какпак таштын алдына једип келдис. Онын алдынан күчүктер кынзышканы угулды. Адам ичеен дөбөн колын сунала, бир күчүкти кангылдадып, чыгара тартып алды. Көрзөм, күчүктий ле күчүк. Адам күчүкти эки будынан бууштайла, ичееннин јанында турган бөкөн кайынта буулап салды. Күчүк кангылай берди. — Эки кулагынан чөйип, кангыладып тур. Ада-энези онын үнине келер. Бис айландыра туруп аларыс. Сен бир де коркыба — дейле, адам ичееннин оозын ташла туй бектейле, туралайтан јерине жүре берди. Меге макалу соот табылды. Кыйын јадып алдым. Күчүк токтой ло берзе, эки кулагынан чөйип ийзем, ол катап ла кангылай берет. Энир кире берди. Кенетийин кандый да суйман неме мениң үстимче калыйла, кангылап турган күчүкти капсай тиштенеле, өлөннин ортозы јаар элес эдип калды. Күчүктий үни жылыйа берди. Бу ла өйдө мылтыктын табыжы кырларга јангылана берди. Күчүктий кангылаган үни угулды. — Э-э, колго кирдинг бе! — Саламчы өбөөннин үни угулды. Анчылардын куучынын угуп турзам, байагы мениң үстимче калыган суйман неме эне бөрү болгон эмтир. Ол билдирбезинен өдөлө, кангылап турган күчүгин буужыла катай үзе тартала, Саламчы өбөөннин јанынан өдөргө умзанган эмтир.

Текст 11. Иван Сабашкин Сыгындар

Курайдын одожында, жылым таштарда, кочкорлор жүретен. ...Корымнын јанына једип келдис. Чокчойто обоолоп салган бугулдар алтам ла бажында учурап турды. — Бу өлөңди мында кем бугулдаган болотон? — деп, Сапыш кайкап турды. Удабай бугулдардын эелери таштардын коктыйынан чыгып, содойо отуруп, сыгырыжа бердилер. Бу сыгырышты уккан кочкорлор таштан ташка тебип, мантажып бараатты. — Кочкорлор кайда болгон? — деп кайкаштыс. Сыгыргандар талтабыш көдүрерде, јеткер јуук болгонын кочкорлор сезеле, мантажып бараатканы бу. Сыгыргандар бистен бир де јалтанбайт. Боро-сары түктү, тегерик кулакту, чолтык куйрукту, суркураак кара көстү сыгыргандар таштан ташка калып, оозында көк-јажыл өлөн апарып јадат. Сыгыргандар билелү журтайтан эмтир. Биле бир јерди мензинип алат. Олор уйа-ичегенин корым таштын көндөйине тудуп јат. Кышка белетеген өлөңди уйазынын јанына, — суу өтпөс лө салкын учурбас јерге обоолойт. Эптү јер јок болгондо, өлөңди учураган ла јерге обоолоп, оны таштарла, агаштын сыныгыла базырып салат. Олор өлөңди жыл сайын јаныс јерге обоолойтон эмтир. Бир биле јай туркунына бешон кичинек бугул өлөн белетеп јат. Бу бугулдардан ала ичегенине јетире сыгыргандар жылдаг жылга сок јаныс јолло мантажып јат. Тепсеп салган јолы узак өйгө көрүнип јадат. Керде-марда бир биле јоголып калза, онын ордына келген биле азийгы ла ичегенди, азийгы ла азыралды тузаланатан эмтир. Сыгырган јайдын ла күстин айас күндеринде, ичегенинен чыгар тужында, кыскарта сыгырат. Арткандары удур сыгырат. Анайда үн алышканы айландыра токынал болгонун керелейт. Кандый бир анычак јеткерге кирзе, чөйө сыгырат. Оны уккан сыгыргандар ичегендерине киргилей берет. Јаан удабай јер алдында ары-бери манташкан табыш ла араайынан сыгырган үн угулып келет. Учында бирүзи ичегеннен чыгып келет. Ол эки будына тебинип, содойо туруп, ары-бери ајыктанала, кезем сыгырат. Мыны уккан сыгыргандар ичегендеринен чыгара калып, сүүнчилү мантажа берер. Өлөңди белетеп тура, бой-бойлорын селижип, бийик таштын, төнөштин үстине чыгып, каруулда тургулайт. Серемјилү неме билдирзе, каруулда турганы кезем сыгырат. Сыгыргандар эрте јаста төрөйт. Кичинектери ичегенинин јанында кере тужине ойнойт. Јаанаган сайын олор там ла ырада барып, учында чек жүргүлей берет. Ол бойына эжер бедиреп, өлөн “чабатан” јер табала, кышка өлөн белетеп јат. Сыгыргандардын өлөн белетеп турганын көрөргө, сүрекеј јилбилү. Изү күндерде олор өлөңди јерге јайып кургада, бугулдап салат. Јанмырлу јайда өлөңди тургуза ла бугулдайла, оноң айас күндерде оны јайып кургада, катап бугулдап салат. Биленин мензинген јерине эжер бедиреп жүрген јиит сыгыргандар ајарбас јанынан киргилеп келет. Је биленин адазына эки кулагын чайнадала, арка-белин тиштеделе, ойто бу јерге келерин чек ундып салат. Мындый иштенкеј сыгыргандардын ортозында јалкулары да учурап турат. Олор коштой јаткан айылдаштын јерине кире коноло, белен өлөңди уурдап апарат. Сыгыргандар күннин аайы кубуларын сезип туратан эмтир. Жоондоры јут болорын эки-үч күн ажындыра сезеле, ишти токтодып, корчойып калган отургылайт. Бу өйдө каа-јаа үн алыжат. Айас күндер келер алдында өлөңди јут та күндерде белетеп турат. Күскиде сыгыргандар агаштардын јерге түшкен јалбрактарын ла өлөннин кадып калган јалбрактарын јуула, бугулдап салган өлөннин үстин јабып турат. Байла, чык өтпөзин деп турган... Кар түшкенде, сыгыргандардын жүрүми јарана берет. Калын кардын алдында жылу. Белен бугулга ач андардан јалтанбай једерге, эптү болот. Бу өйдө олор јерге каа-јаа ла чыгат. Кары ас жылдарда бу анычактардын көп сабазы кырылып калат. Эне сыгырган кандык-күк айларда эки-үч бала төрөп, кичү изү ле јаан изү айларда база анча ок бала төрөп јат. Айдарда, олор түрген көптөп јат.

Текст 12. Александр Ередеев Аргымак

Кичинек Токшыннын эне-адазы — койчылар. Жылдын ла ыраак тайгада јайлаар улус. Олордо сүреен јобош Ак-Боро деп бее бар. Онын көстөри јалака-ай, кап-кара, јаан. Оогош балдар јанына келзе, јакшызынып, оқыранып турар. Эмезе бажын энип, олордын чүрмежине эрдин јыжып, эркеледип те ийер. Көчкөндө, ого аяк-казанды артып берзе, канча ла кире калыраза, керекке де албас. Токшын оны минип, эне-адазынын кийининен араайын јоргып барадар. Ак-Боронун сагыштузы коркышту. Тискинди бош салып ийзе, јолды бойы ла таап, чек-чек базып отурап, качан да бүдүрилбес. Је бир катап ол узун буттарлу кулунду болды. Көрзө, эркези саң башка неме! Мойны чичке, көстөри база кап-кара. Кыскачак куйругын буландадып текшилезе, јаражын не деер! Мантаза, торт ло салкын-куйун. Киштеп ийзе, үнинин өдүзи коркышту. Токшын

оны бойына ат эдип аларга, каранынан шүүп жүрди. Не десе, ол бойы да, кулун да кичинек. Же кулун уулчакка жапсыбай, үрkip турар. Кезикте оны жастыра-мыстыра тееп те ийер. Уулчак — эне-адазы койлозо, айыл сакыйтан балазы. Олор келер алдында чай азып салатан жакылталу. Тайгада кожо ойноор балдар бар эмес. Кулунды ла айланып ойноор болды. Жаан удабай экү үрениже бербей кайтты. Эмди кандый макалду! Кулуннын жалын сыймаар, мойнынан кучактаар. Токшын оны Аргымак деп адап алган. Жай ортозында ол жозооры ла тойынып, жооной берген. Түги Күнге мызылдап турар. Бир катап Аргымак текшилебес те, киштебес те болды. Ол курбуйып, кунукчылду турат. Малдын эмчизи оны шиндеп, кандый да эмдер берди. Оны качан, канча кире ичиретенин жартап берген. Уулчак эмди бойынын ойинде ичирип турат. Онын эки жаагын тыныда тудуп ийзе, оозын ачар. Бат, ол ло тушта эмди ичирер керек. Эң жыжак, жыды жараш өлөнди салып берзе, бир эмештен жиир болды. Ак-Боронун көстөри кунукчылду. Токшын кулуннын жанынан айрылбайт. Жалы-куйругун сыймаар. “Алдырбас, Аргымак, жазылып каларын. Онон ойто текшилеерин. Күчин кирзе, мени миндирерин бе? Баатыр адым болорун ба?” деп, уулчак шымыранып жүрет. Аргымак десе улу тынып жадар. Көөркийдин арыганын не деер. Көстөри өчөмик. Суркурап турар түги таакырай бертир. Токшын оны көрүп, ыйлап та ийет. Жарым айдын бажында Аргымак ондолып келди. Өрө туруп, таралып база берген. ...Адазынын нөкөри, жылкычы Амыр өбөгөн, уулчакты таштын алдынан чыгып жаткан ак өңдү суучакка баштап экелеле, мынайда айтты: — Балам, бу аржан суу. Сен күнүн ле мынан көнөккө апарып, кулунынды сугарып тур. Жаан удабай кулуннын эди-каны тынып, омок-седен боло берди. Ол энезин айландыра текшилеп турат. База бир канча ой өткөн соңында, бошпойо семирет берт. Токшыннан чек айрылбас. Чамчазынын эдегинен буулап салгандый, кайда ла барза — кожо. Токшын оны ноктолоп алала, жединип жүрет. Адазы айдар: — Балам чыдаза, ат үредер эр болотон эмтир. Күскиде Аргымак тапту чыдап калды. Энези ошкош керсү көстөрлү. Балтыр-эди чыдым. Сөөк-тайагы бийик. Киштеп ийзе, сыгыннын үни кептү. Чындап, ол бир катап киштеп ийерде, тууда сыгын каруу да берген эди. Бир катап Токшыннын энези Ак-Боронун минип, өзөк түшкен. Аргымак эки кыр ажып арыыр дейле, ээчитпеген. Адазы десе койлоп барган. Уулчак кулунын жединип алала, ойноп барды. Олор турлудан ырай бергенин билбей де калдылар. Агаштардын сап-сары бүрлери төгүлип туру. Эмди тайгада соок. Бу ла күндөрдө өзөккө көчүп түжер керек. Аргымак кенейте кулактарын кызынып, шоқырып, тындалана берди. Бу канайып туру деп уулчак алан-кайкап, ары-бери аыктанды. Көрүп турза, бурылчыктын ары жанынан көк ийттер ошкош эки неме желип чыкты. Куйруктарын айра минип, тиштерин тырсылдадып келип жат. Бу бөрүлөр деп, Токшын танып ийди. Кулун чынырып, колдон божонорго карайлайт. Уулчакты бир эмеш сүүртеп, чек токтобойт. Эмди нени эдер? Танмалар уулчактын кыйгызын неге де бодобой, карын маказырап, жууктап келедири! Качар керек, же жүгүрүп кайда барарын? Агашка чыгар керек, Аргымак не болор!? Токшын тургуза ла Аргымакка мине сокты. Кулун десе жаланла сурт этти. Уулчак онын жалынан чыт ла эттире тудунып алган. Аргымак жангыс ла чөйлилип-чөйлилип барып жат. Учында ол чала арып, мангы араайлай берди ошкош. Кийинде десе кажас-кажас, тарс-тарс эткен тиштер. Бөрүлөр жеджиб келеткен болгодый... Турлу бу... Аргымак ого жеде конды. Бөрүлөр агаш айылды көрүп, арка жаар кача бердилер. Аргымак токынап болбой, торт ло бижелеп туру. Адазы жанып келерде, Токшын не болгонун куучындап берген. Ол угуп турала, кулуннын жалын сыймап айтты: — Ай-канатту аргымак болотон эмтирин. Ат кижини элен-чакка аргадаган. Сеге баш ла болзын, эржине!

Текст 13. Жоргой Кыдыев Саныскан

Мен Айдар нөкөримле кожо суунын жарадында кармактап турдыс. Туткан балыгысты беленир котелокко жаба саладыс. Соңында оны теп-теннен үлежип аларыс, ненин учун десе бис экү — “ортозынан суу акпас” найылар, айылдаштар. Жаныста кандый да саныскан шайрап, шартылдап, сууны кечир ары-бери учуп турды. Же бис ого ажару этпей, балыктап ла жадыс. Котелокты талдын будагына илип салдыс. — Көрзөн, көрзөн, саныскан балык тиштенип алган бараат — деп, Айдар сүүнчилү кыйгырды. — Кармагы жок балыкчы табылган эмтир. Саныскан балык жип турган десе, ого кем бүдер — деп, мен кайкай бердим. — Ол балыкты кайдан, канайда тудуп турганын үркүтпей көрөөк — деп, Айдар сезинген аайлу айтты. Саныскан нени эдер деп, көс албай кетеже бердис. Эки суунын ортозындагы ортолыкта жоон карган тал турган. Саныскан ол талга жеделе, бүрлердин ортозында көрүнбей калды. Анда онын уйазы бар ошкош. Саныскан уйазын бийик тутпайтан деп, улустап угуп жүретенис. — Бראה барала көрөөк, нени эдер эмеш — деп, мен нөкөриме айттым. Анча-мынча ой өткөн соңында, саныскан учуп келеле, бистин котелок илип салган талга отуруп алды. Ол будактан будакка секирип, куйругун жайкап, бисти жоктоп, ары-бери аыктанып турганын бис көрүп отурдыс. Бис жоон тыттын кийнине жажынып алганыс. Саныскан отурган будагынан учуп чыгала, бистин котелогыстын кырына отурды. Аыктанат, же бир де шартылдабайт. Серенер неме жок болордо, “уурчы” бажын котелокко суга салган ла бойынча, мөнүн балыгысты тиштенип алала, байагы ортолыкка карган тал жаар уча берди. — Бат, кайда уурчы! Котелокто балык артпаган болбой! Көрзөн оны, шилемирди! — деп, Айдар арбанып, котелок илген тал жаар сурт ла этти. — Он беш балык болды не! Алты ла неме арткан! Ол оны жудуп салды эмеш пе? — Онын карган талда уйазы бар болор. Барып көрөөк — деп, мен нөкөриме айттым. Талдын эки жоон олбык будагынын ортозында санысканнын чырбаалдардан эткен уйазы бар эмтир. Саныскан жууктагы четте аайы-бажы жок калактап отурды. Тийиндий чыйрак Айдар уйага чүрче ле жеделе, сүүнчилү кыйгырып ийди: — Балыктар мында! Ол тогус балыкты саң төмөн чачала, нени де уйдаган аыктап турды. — Жымырткалар жадыры ба? Жаткан болзо, тийбе — деп, мен алдынан өрө кыйгырдым. — Кандый сеге жымырткалар! Мында торт бүдүн склад! Жүзүнжүүр шилдердин оодыгы, кемнин де шил көзи, Багыр таайдын карманда алып жүрер чазы жадыры — деп, Айдар тын сүүнип турды. Бу немелердин ончозын бис жууп алала, тидиреде жүгүрүп, жанып ийдис. Айылда улуска не болгонун төкпөй-чачпай куучындап бердис. Шил көс Майну жаанактын болтыр. Ол оны канай санысканга “берип” ийген болотон? Кийинде угар болзо, Майну жаанак тышкары сыпушкалар азырап отурган эмтир. Онон чүрче ле шил көзүн болчоктын үстине салала, турага киртир. Ойто чыгып келзе, көстөр жок. Багыр таай эжинип турала, чазын кийиминин үстине салып койгон. Час жоголып каларда, кижини уурдаган деп бодогон. Саныскан керегинде сагышта да жок. Час тен канайтпаган да. Соңында угуп жүрер болзо, саныскан деп куш жалтыраган ла немени сүүйттен эмтир. Онын учун оморды жууп турганы ол. Анайып, бис санысканнын жүрүминин база бир жажыдын билип алдыс. Бат, балдар, билип алыгар: балыктап барзаар, саныскан учураза, ажарынкай жүрүгер.

Текст 14. Жоргой Кыдыев Юрастын түжи

Түшке жетире тенери булутла туй тартылып, жарбынган баладый, түлтүйип калган турган. Баштапкы карды балдарга сыйлап

беретен бе деп тургандый, жалбак-жалбак ак карычактарды араай сееп баштады. “Кар-р, кар-р” дешип, каргаалар калактажат. “Кар жаап jat! Кар жаап jat!” деп, балдар сүүнижет. Бу күн Юрас нөкөрлөриле кожо кардан наадайлар жазаган. Мында кижиде, айу да, ийт те, койнок то, турачка та, түлкүнек те болгон. Наадайлар кандый сүрлү, кандый жилбилү жазалган. Юрас арыган-чылаган айлына жанып келди. Чала-была ажанып алала, урокторын бүдүрерге отурды. “Эртен ар-бүткеннин, кычыраарынын урокторунда мени сурабас. Менде темдектер бар. Орус тилдин ле математиканын таскадуларын бүдүрип аларым” деп, Юрас сананат. Юрастын ада-энези кедери койдо. Ол өзөктө жааназыла кожо. Үчинчи класста Юрас “тал-орто” үренчиктердин тоозында чоттолып турган. — Же бу оңон өрөлөбөр арган бар ба, балам? — деп, жааназы ого эрке көрүп сурайтган. — Оңон артык кижиде канай үренетен? — деп, Юрас актанатан. Бат, бүгүн ол ар-бүткеннен “эки” темдек иштеп алган. Сурабас деп бодогон — кайдан! Эртен — суббот. Энези бе, адазы ба өзөк түжер. Дневникте темдектерди, үредүчинин аяруга бичигенин көрөр. Ол же ле деген кызыл “экини” канай уйалбай көргүзөр. Оңон энези эмезе адазы үредүчинин бойына да барза күүндери. База ла күүнге тийген үредуш, какылта. Адылыш та болоры ярт ине. “Жок, эртен дневникти сугуп салар. Үредүчи жууп алган деп айдар, — мынайда сананып, Юрас эмеш токынай берди. — Жок, ада-энемди мен канай төгүндөйтө?” деп, ойто ло шыралу санаага алдырта берет. Мынайда кыйналып, Юрас орында жатты. Бу түнде Юрас саң башка түш көргөн. Ол наадайларын көрөргө барган эмтир. Бу не атазы болотон?! Түлкү-наадай туйлап турган жоон кызыл “экини” минип алган мантадып турды. “Эки” куйругу чычандап, тонкостонкос эдип, кижиде үниле эрмектенип турды: — Түш, түш! Мен сенин адын эмезим, мен — Юрастын ады! — А-а, күлүк бойы бу келген турбай! Эй, адынды мин! — түлкүнаадай Юрастын алдында жылбындап турды — Мин, мин! Ол сенин адын! Жалтанба, күлүк! — наадайлар каткырыжат. — Менде мындый ат качан да болбогон! Бу ат та эмес, кандый да “эки” темдекке түней нече туру не — деп, Юрас тескерлеп, качарга албаданат. Кызыл куйрукту “эки” оны айландыра мантап, коркок тумчугыла түрөт: — Мен — сенин адын! Мин ле, наады, бир де жалтанба! Оны сего үредүчи тудуп берди не! — Өскө кижиге миндирерге жарабас! — деп, наадайлар анаар ла чуркуражып, Юрасты арадап келдилер. — Мен — жаңыс ла сенин адын — деп, жаан кызыл “эки” Юрасты эбире мантап турды. — Жок, жок, сен ат эмезин, сен — куйрукту “эки”! Сен — көрмөс! — деп, Юрас кыйгырып ийеле, ойгоноп келди. — Канайып турун, балам? Улаарып турган ошкош не бу. Учкандар түште не ле болгылаар, түнде — улааргылаар — деп, жааназы кимиректенет. Юрас аңданып алала, уйуктаачы болуп, шык ла жада берди. Түжин сананып, уйуктап болбой узак жатты. “Эки” алганы, жаман нече эмтир. Келер урокто түзедип саларым” деп, Юрас бойын бойы токынадып сананат. Оңон тату-тату уйкузыла тан атканча уйуктап калды.

Текст 14. Куугей Толосов Кайда ол жол? (повесттен алган үзүк)

Бистин журтта сүүнчилү какшы уулчак өскөн. Ол уулчактын чын адын ундып салдым. Же беш-алты жашка једип келерде, улус ого Јантык-Курт деп чоло ат адагылаган эди. ...Алтай балдар кап-кара көстөрлү, кап-кара чачтарлу болотон эди. Же Јантык-Курттын чачтары сап-сары, көстөри чап-чанкыр болгон. Көстөринде бир де кедер јок, бир де өчөш јок, бир де төгүн јок — ап-ару. ...Бир катап јакшынак јайда Јантык-Курттын энези кенерте төжөккө јаба јадып койды. Јантык-Куртка туштаган ла улус сураар: — Эненнин ооружы кандый, балам? — Удабас јазыларым ла деер, а бир де јазылбай јат. “Эне, јиилек терип экелейин, айса болзо, јазылаар” деп айтсам, энем дезе, бозуунды ла кичее деер. ...А байа эртен тура уйкум аразында чычкандар будымнын үстиле мантажат ошкош. Же ойгоноп келзем, энемнин колдоры эмтир. Энем буттарымды сыймап, көстөринин јажы јастыгы дөөн тоолонуп турды. ...Энем мен дөөн көрүп-көрүп, катап ла көзин арчыј берер. — Јантык-Курт энези керегинде бир де сөсти төкпөй-чачпай, сураган ла кижиге айдып јүрди. База бир күн Јантык-Куртты јааназы јединип алган журттын учында чадыры јаар апарып јатты. Јантык-Курт јааназынын каймак-быштагын јип, бир конгон, эки конгон. А јааназы кайдөөн дө барып, келип ле турган. Же төртинчи күн Јантык-Курт јааназына айткан: — Јаана, мен бүгүн јанадым. — Энен база эки-үч күн мында јүрзин деген. Сен огородко куш кийдирибей каруулдап јүр. Јантык-Курттын јааназы туку ла энирде келди. А ЈантыкКурт јааназын сакып јада, уйуктап калган. Ол эртен тура ойгоно чарчап ла келеле айтты: — Јаана, мен јанадым. Байа түште јанар эдим, же Таспаш эштин тудаган ијдинен коркыгам. — Кайдөөн јанарга? Энен туку Короты ичи дөөн айылдап барган. — А јазылбаан деп, кече ле айттаар не, јаана? — Же байа эртен тура барзам, јазылып калган. Оңон атана берди. А сени мында јүрзин деген, балам. Эмди, балам, барып суу экел, чай кайнадалы. Јааназы Јантык-Куртты сакып чөкөйлө тышкары чыкса, күрен чөйгөн эжиктин јанында турды. А Јантык-Курт бу өйдө јүгүрип бараада сананат: “Јаанам мени төгүндеп јат. Энем меге айтпай, кайдөөн дө барбас. Энем сууга да барганда, меге айдала баратан. Мен бозуумды да канча күн көрбөйм. Картошконы куштар казып турган болор. Кижиде јокто куштардын јымыртказын каргаалар да тажып јат. Јок, энем айылда...” ...Айылдын эжигинде уй турды. Јанында бир кижиде карандай. Јантык-Курт мыны көрүп ийеле сүүнди: — Ай, јаанам — төгүнчи. Энем бистин Јееренегисти саап јат. Көбөрчөк күркүреде саап берер... Јантык-Курт уй саап јаткан энезинин кийин јанынан өнөлөп келеле, “арт” деп чочыдып ийерге, чала јалтана берди. Онын ордына соок јаагын энезинин јаагына тийгизип ийерге энчейип ле јүрерде, энези кайа бурылды. Өскө кижиде, Тодылдай деп үй кижиде. — А энем кайда, блар? — Энен бе?... Энен туку Короты дөөн айылдап барган. — Јаанам чын айткан туру не. Эмди Јантык-Курттын көзине не ле көрүнзе, жаңыс ла энези сагыжына кирет. — Энем кандый төгүнчи-и кижиде дезеер, блар. Мен энемди бир де төгүндебеем. Энемнин сөзин јаантайын угатам. ... А ол Короты деп јер Кадын төмөн бө, айса Эпшеен брө бө? — Ол Эпшеен брө. Ыраак, ыраак. ...Јааназы Јантык-Куртка күнүн ле энезин келер деер, күнүн ле јок. Же бир күн эртен тура Јантык-Курт јааназын ойгоспоско, будынын бажыла араай айкасалгышка једеле, бир болчок курутты туткан ла јерде, јок калды. А јааназы дезе ал-сагышка түшкен, салбар чадырында жаңыскан отурды. Мынайып ла отурганча, тышкары эр кижинин үни угудды: — Мыны эмеш чыбыктагадый бала эмтир. Туку Эпшееннин боочызында јүрген, тудуп алдым. Айылдап барган энемди сакыйтам деп, мойножып турар болбозын ба. ... — А сен туку тайга дөөн не барган, балам? — Энем бүгүн јанар болор деп. Сакып аларга. — А ол јолло барган деп кем айткан? — Јалбрактын энези. Энем өлөн чаап јүреле, Эпшееннин боочызын көргүзип туратан... ...Јантык-Куртты јааназы бир күн база ла таппай калды. А ол дезе борбийактарга курсак та јидирбей, бажы саргарандап, кере түжине кендирип бажын токтогон. Учында ол уужап-уужап, мойнынын тамырлары көгөргөнчө үрүп јада, јарым азым болор кендирип бажын арутап алды. Эмди чалкойто јадып, кендирип бажын чайнап јадыры. “Энем арба куурганда, кыдырт-кыдырт эттире чарак чайнаган эдим”. — Мынайда сананып ла ийеле, оозындагы кендирибажын өтөк төөн түкүрип ийди. Күн јүгүрүгине једип бараатты. Јантык-Курт јааназына “эмдик атту” јанарга, кендирип коозын талдайт. ...Атка минеле көрөр болзо, тискин тудар кол јок. Келтей колында — өрүлү камчы. А келтейинде — кендирибаш түүп алган чамчазы. Узак сананбай, өрүли

тискинди мойнына кийдирип, араай жортып ийди. Бу өйдө Таадыдын Саазый деп уулчагы ла Тодылдай эмееннин Жалбрак деп кызычагы жолдо тушташтылар. Уул неме уулга ла: — Жантык-Курт, бу атты кайдан алган? — Туку Карамайдын журтынан. Бүгүнче берзен. Мен сеге эрген талдан эдип берерим. — Берер эдим, же жаанам эш ырак та. — Бербей турган болзон, кайдалык... Мен бир ле неме билерим, айтпазым. — А нени? — Айтпазым, энем адылар болбой. — Же айтсан, Сазый. Коркып турган болзон, сен уул эмезин. — Же айдайын, адын берерин бе? — А сен нени айдарга? — Энен керегинде. — Мен кериктенип турган эмезим — ал. Карамайдын журтында мындый аттар толтыра. — Энен билерин бе, кайда? Энен десе... Туку мында улус кара койоордын кураанын сойоло, эненди десе ийиндерине салала, туку... Бу өйдө Жалбрак Сазыйдын кулагына нени де шымыранып ийеле, жүгүре берди. — Жалбра-ак, тур! Энеме айтпа, мени чыбыктаар. Айтпазым, меге ат керек жок. — Сазый Жантык-Курт төөн дө көрбөй, Жалбрактын кийинен ыйлап, жүгүрүп бараатты. Жааназы Жантык-Куртка чай уруп, арказын сыймап, эркеледип отурала, алаканы жылагаш жерге учурады. — А бу чамчанды кайда жырттып алган, балам? — Байа кендир токтоптоп турала, будак ойо соккон. — Бөс бар болгон болзо, балама жаны чамча көктөп берер эдим. Кайда, суур, жамап берейин. — Энем келзе, бойы жамазын. — Капшай жанзын деп, байа чотобот уулга писиме чийдирген эдим. А келбезе, бойың барарын, балам. — Жантык-Куртты детдомго апаратын жажырып ийеле, жааназы айдат. Жантык-Курт жааназынын жүзи дөөн көрөт. Жаагында жаш ошкош неме жалтырайт. — А не ыйлап турганаар? Жаагарда не жаш? — Бу жаш эмес, балам, тер... Бу куучыннын кийинде күндөр ээчий-деечий өттү. Бир күн Жантык-Куртка жааназы айдат: — Же, балам, энеге бойың баратан турун. Сонзын барарын. Мынайда айдала, жааназы уй айдаган айас балазынын сөөгине барды. “Кара, балам. Эрген сенин кару уулчагыңды детдомго апарып жат. Мен онду жүргөн болзом, азырап алар эдим. Жаш тужында жүрегин шыркалазан, бала жажына кенеп калар ине. Онын учун сени сакызын, энем бар деп сүүнип, көбөрөп жүрзин. Эрген ол кичинеке немени та канай аткаарым, билбей жадым”. Бу өйдө Жантык-Курт айлынын эжигинде “Жи-ип, жи-ип, жип, жип! Тату-у аарчы, жара-аш аарчы! Жи-ип, жи-ип, жип, жип” ле деерде, кызыл жалаалу пөтүк эки канадыла быктын кезе тайанып ийеле, онын үсти орто калып келди. ...Сүрекей жуук, сүрекей кару болгон, энезинин жыдыла жытанган айлы-журтыла калганчы катап жакшылажып жатканын Жантык-Курт кайдан билзин. ...Же бот, тан аткан, Күн тийген. Жантык-Курт энезин экелерге атанып жат. Жааназы тарадайдын жанында оны эркеледет: — Же, балам, жакшы жүр. Ыйлабай жүр же, балам. Кайда, баламнын мандайынан оком эдип салайын. — Акыраар, жаана. Мен чүрче ле. Жантык-Курт айлына жетире жүгүреле, ойто солуктаганча келди. — Кайдөөн бар келдин, балам? — Байа огородтын эжигин жаппай ундып салгам не. Чочко, уй кирзе. Энем адылчаан кижине... Жантык-Куртты үйдешкен улус баштарын түжүргилеп, жолдын ичинде тургулап калды. А Жантык-Курттын жаныган алаканы тарадайдын үстинен кызандап-кызандап калды. — Энеме баратан жол Кызылгат айрызында туру не, блар — деп, Жантык-Курт божоо тудуп алган эр кижиден сурайт. — Эйе. — Бот, жаанам кандый төгүнчи. Тодылдай эмеен база төгүнчи. — Олор ончозы төгүнчи улус ине. — Бот кайда эмеш ол жол. Жакшы-ы жол эмтир. ...Кару экем, мен билбесим оны. Бу карарып жаткан жол — ончобыстын жолы. Та ырыс экелер, та шыра экелер — билбесим, экем. Же сеге сок жангыс күүнзегеним: бир де кедер жок, бир де өчөш жок, бир де төгүн жок, шил ошкош ап-ару көстөрүн артабазын, экем. Өскөн жеринди, жажыл жайдын ичинде жынкылдаган күүктин үнин ундыбай жүр, экем. Бу жолды, жалакай жашка карарып калган бугулдарды салган улусты база ундыба, экем. Жүрүмде индигип жыгылзан — ыйлаба, олор сеге колын берер, же макка чыксан, тын максынба — олор сеге ачынар. Жакшы болзын, жакшы жүр, кару эке

5.3. Темы письменных работ (эссе, рефераты, курсовые работы и др.)

Порядок разработки, требования к структуре, содержанию и оформлению, а также процедура экспертизы и утверждения фондов оценочных средств для установления соответствия уровня подготовки обучающихся и выпускников требованиям федерального государственного образовательного стандарта и образовательной программе высшего образования, реализуемых в федеральном государственном бюджетном образовательном учреждении высшего образования «Горно-Алтайский государственный университет», регламентируется положением ГАГУ No 01-27-10 от 30.08.2017.

5.4. Оценочные средства для промежуточной аттестации

Вопросы к зачету, тест, реферат, анализ

6. УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОЕ И ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДИСЦИПЛИНЫ (МОДУЛЯ)

6.1. Рекомендуемая литература

6.1.1. Основная литература

	Авторы, составители	Заглавие	Издательство, год	Эл. адрес
ЛП.1	Киндикова Н.М., Киндикова А.В., Чандыева [и др.] Е.Д., Киндикова Н.М.	История алтайской литературы = Алтай литературанын түүкизи: учебное пособие на алт. яз.	Горно-Алтайск: РГО ГАГУ, 2008	
ЛП.2	Киндикова А.В.	История алтайской литературы (лиро-эпические произведения): учебное пособие для студентов по направлениям 44.03.05 "Пед. обр", профиль "Род. яз. и Иностраный яз." профиль "Род. яз. и Китайский яз."; 440301 "пед. обр." профиль "Род. яз. и литер." (ДО, ОЗО); 440305 "Пед. обр." профиль "Род. яз. и Дошкольное обр." (ОЗО)	Горно-Алтайск: РГО ГАГУ, 2014	http://elib.gasu.ru/index.php?option=com_abook&view=book&id=284:istoriya-altajskoj-literatury-liro-epicheskie-proizvedeniya&catid=32:literaturovedenie&Itemid=180

6.1.2. Дополнительная литература

	Авторы, составители	Заглавие	Издательство, год	Эл. адрес
Л2.1	Каинчина Э.И., Каланакова Л.К.	Буучай Бурмаловты кычыралы=Читаем Буучай Бурмалова: хрестоматия по алтайской литературе	Горно-Алтайск: ОАО Горно- Алтайская типография, 2008	
Л2.2	Текенова У.Н., Киндикова Н.М.	Л.В. Кокышевтин чүмделгези: литература билим кычырыш: опыт литературоведческого чтения	Горно-Алтайск: ОАО "Горно- Алтайская типография", 2013	
Л2.3	Чочкина М.П.	Балдардын алтай литературазы: ?ренер бичик	Горно-Алтайск: РИО ГАГУ, 2017	http://elib.gasu.ru/index.php?option=com_abook&view=book&id=753:alt-det-litra-2017&catid=32:literaturov-edenie&Itemid=180

6.3.1 Перечень программного обеспечения

6.3.1.1	Google Chrome
6.3.1.2	Kaspersky Endpoint Security для бизнеса СТАНДАРТНЫЙ
6.3.1.3	MS Office
6.3.1.4	MS WINDOWS

6.3.2 Перечень информационных справочных систем

6.3.2.1	Электронно-библиотечная система IPRbooks
6.3.2.2	База данных «Электронная библиотека Горно-Алтайского государственного университета»

7. ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

	лекция-визуализация	
	презентация	

8. МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДИСЦИПЛИНЫ (МОДУЛЯ)

Номер аудитории	Назначение	Основное оснащение
201 Б1	Кабинет методики преподавания информатики. Учебная аудитория для проведения занятий лекционного типа, занятий семинарского типа, курсового проектирования (выполнения курсовых работ), групповых и индивидуальных консультаций, текущего контроля и промежуточной аттестации. Помещение для самостоятельной работы	Маркерная ученическая доска, экран, мультимедиапроектор. Рабочее место преподавателя. Посадочные места обучающихся (по количеству обучающихся), компьютеры с доступом к Интернет
201 Б2	Учебная аудитория для проведения занятий лекционного типа, занятий семинарского типа, курсового проектирования (выполнения курсовых работ), групповых и индивидуальных консультаций, текущего контроля и промежуточной аттестации	Рабочее место преподавателя. Посадочные места для обучающихся (по количеству обучающихся), ученическая доска, кафедра, шкаф для учебных пособий, интерактивная доска SMART Board 480iv со встроенным проектором V25, ноутбук
208 А4	Читальный зал. Помещение для самостоятельной работы	Рабочее место преподавателя. Посадочные места обучающихся (по количеству обучающихся). Ноутбук, проектор, экран, выставочные стеллажи, печатные издания

9. МЕТОДИЧЕСКИЕ УКАЗАНИЯ ДЛЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ ПО ОСВОЕНИЮ ДИСЦИПЛИНЫ (МОДУЛЯ)

Лекции, с одной стороны – это одна из основных форм учебных занятий в высших учебных заведениях, представляющая собой систематическое, последовательное устное изложение преподавателем определенного раздела конкретной науки или учебной дисциплины, с другой – это особая форма самостоятельной работы с учебным материалом. Лекция не заменяет собой книгу, она только подталкивает к ней, раскрывая тему, проблему, выделяя главное, существенное, на что следует обратить внимание, указывает пути, которым нужно следовать, добиваясь глубокого понимания поставленной проблемы, а не общей картины.

Работа на лекции – это сложный процесс, который включает в себя такие элементы как слушание, осмысление и

собственно конспектирование. Для того, чтобы лекция выполнила свое назначение, важно подготовиться к ней и ее записи еще до прихода преподавателя в аудиторию. Без этого дальнейшее восприятие лекции становится сложным. Лекция в университете рассчитана на подготовленную аудиторию. Преподаватель излагает любой вопрос, ориентируясь на те знания, которые должны быть у студентов, усвоивших материал всех предыдущих лекций. Важно научиться слушать преподавателя во время лекции, поддерживать непрерывное внимание к выступающему.

Однако, одного слушания недостаточно. Необходимо фиксировать, записывать тот поток информации, который сообщается во время лекции – научиться вести конспект лекции, где формулировались бы наиболее важные моменты, основные положения, излагаемые лектором. Для ведения конспекта лекции следует использовать тетрадь. Ведение конспекта на листочках не рекомендуется, поскольку они не так удобны в использовании и часто теряются. При оформлении конспекта лекции необходимо оставлять поля, где студент может записать свои собственные мысли, возникающие параллельно с мыслями, высказанными лектором, а также вопросы, которые могут возникнуть в процессе слушания, чтобы получить на них ответы при самостоятельной проработке материала лекции, при изучении рекомендованной литературы или непосредственно у преподавателя в конце лекции. Составляя конспект лекции, следует оставлять значительный интервал между строчками. Это связано с тем, что иногда возникает необходимость вписать в первоначальный текст лекции одну или несколько строчек, имеющих принципиальное значение и почерпнутых из других источников. Расстояние между строками необходимо также для подчеркивания слов или целых групп слов (такое подчеркивание вызывается необходимостью привлечь внимание к данному месту в тексте при повторном чтении). Обычно подчеркивают определения, выводы. Также важно полностью без всяких изменений вносить в тетрадь схемы, таблицы, чертежи и т.п., если они предполагаются в лекции. Для того, чтобы совместить механическую запись с почти дословным фиксированием наиболее важных положений, можно использовать системы условных сокращений. В первую очередь сокращаются длинные слова и те, что повторяются в речи лектора чаще всего. При этом само сокращение должно быть по возможности кратким.

Семинарские (практические) занятия Самостоятельная работа студентов по подготовке к семинарскому (практическому) занятию должна начинаться с ознакомления с планом семинарского (практического) занятия, который включает в себя вопросы, выносимые на обсуждение, рекомендации по подготовке к семинару (практическому занятию), рекомендуемую литературу к теме. Изучение материала следует начать с просмотра конспектов лекций. Восстановив в памяти материал, студент приводит в систему основные положения темы, вопросы темы, выделяя в ней главное и новое, на что обращалось внимание в лекции. Затем следует внимательно прочитать соответствующую главу учебника.

Для более углубленного изучения вопросов рекомендуется конспектирование основной и дополнительной литературы. Читая рекомендованную литературу, не стоит пассивно принимать к сведению все написанное, следует анализировать текст, думать над ним, этому способствуют записи по ходу чтения, которые превращают чтение в процесс. Записи могут вестись в различной форме: развернутых и простых планов, выписок (тезисов), аннотаций и конспектов.

Подобрав, отработав материал и усвоив его, студент должен начать непосредственную подготовку своего выступления на семинарском (практическом) занятии для чего следует продумать, как ответить на каждый вопрос темы.

По каждому вопросу плана занятий необходимо подготовиться к устному сообщению (5-10 мин.), быть готовым принять участие в обсуждении и дополнении докладов и сообщений (до 5 мин.).

Выступление на семинарском (практическом) занятии должно удовлетворять следующим требованиям: в нем излагаются теоретические подходы к рассматриваемому вопросу, дается анализ принципов, законов, понятий и категорий; теоретические положения подкрепляются фактами, примерами, выступление должно быть аргументированным.

Методические указания по подготовке реферата

Реферат – краткое изложение содержания книги, статьи и т.п., представленное в виде текста. Тема реферата выбирается студентом самостоятельно из заданного перечня тем рефератов или предлагается студентом по согласованию с преподавателем. Реферат по физиологии растений должен включать титульный лист, оглавление, введение, основную часть, заключение, список использованной литературы и приложения (если имеются). Титульный лист включает в себя необходимую информацию об авторе: название учебного заведения, факультета, тему реферата; ФИО автора, номер группы, данные о научном руководителе, город и год выполнения работы.

Во введении необходимо обозначить обоснование выбора темы, ее актуальность, объект и предмет, цель и задачи исследования. В основной части излагается сущность проблемы и объективные научные сведения по теме реферата, дается критический обзор источников, собственные версии, сведения, оценки. По мере изучения литературы на отдельных листах делаются краткие выписки наиболее важных положений, затем они распределяются вопросам плана. Очень важно, чтобы было раскрыто основное содержание каждого вопроса. После того, как реферат готов, необходимо внимательно его прочитать, сделав необходимые дополнения и поправки, устранить повторение мыслей, выправить текст. Текст реферата должен содержать адресные ссылки на научные работы. В этом случае приводится ссылка на цитируемый источник, состоящая из фамилии автора и года издания, например (Петров, 2008). В заключении приводятся выводы, раскрывающие поставленные во введении задачи. При работе над рефератом необходимо использовать не менее трех публикаций. Список литературы должен оформляться в соответствии с общепринятыми библиографическими требованиями и включать только использованные студентом публикации. Объем реферата должен быть не менее 12 и не более 30 страниц машинописного текста через 1,5 интервала на одной стороне стандартного листа А4 с соблюдением следующего размера полей: верхнее и нижнее -2, правое – 1,5, левое – 3 см. Шрифт – 14. Реферат может быть и рукописным, написанным ровными строками (не менее 30 на страницу), ясно читаемым почерком. Абзацный отступ – 5 печатных знаков. Страницы нумеруются в нижнем правом углу без точек. Первой страницей считается титульный лист, нумерация на ней не ставится, второй – оглавление. Структурно основная часть работы должна содержать 2-3 главы, которые делятся на 2-3 параграфа. В каждой главе должна раскрываться определённая часть проблемы исследования, в каждом параграфе – отдельный вопрос темы работы. В конце глав, параграфов пишутся выводы в виде кратко сформулированных тезисов.

В заключении в сжатом виде излагаются наиболее важные выводы, к которым пришёл студент, а также ставятся вопросы, которые ещё необходимо решить.

Список использованных источников формируется из перечня публикаций, которые использовались студентом. В обязательном порядке в список включаются все источники, на которые сделаны ссылки. Размещаются в алфавитном порядке.

В приложение студент может включать различный наглядный информационный материал – таблицы, диаграммы, схемы и т.п.

3. Общие требования к внешним параметрам текста

Редактор Microsoft Word, размер шрифта - 14, гарнитура шрифта - Times New Roman, межстрочный интервал – 1,5, абзацный отступ – 1,25, выравнивание текста – по ширине страницы.

Сноски постраничные.

Заголовки пишутся на новой странице с абзацного отступа

Методические указания по выполнению тестовых заданий по дисциплине

Методические указания по подготовке к тестам

Тесты и вопросники давно используются в учебном процессе и являются эффективным средством обучения. Тестирование позволяет путем поиска правильного ответа и разбора допущенных ошибок лучше усвоить тот или иной материал.

Предлагаемые тестовые задания разработаны в соответствии с Рабочей программой по дисциплине, что позволяет оценить знания тестируемых по всему курсу дисциплины. Тесты можно использовать при подготовке к зачету в форме самопроверки знаний, для проверки знаний в качестве формы промежуточного контроля на практических занятиях; а также для проверки остаточных знаний изучивших данную дисциплину.

Тестовые задания рассчитаны на самостоятельную работу без использования вспомогательных материалов. При выполнении тестов не следует пользоваться лекциями, учебниками, дополнительной литературой и т.д. Для успешного выполнения тестового задания необходимо внимательно прочитать поставленный вопрос, варианты ответов и выбрать лишь один индекс (цифровое обозначение), соответствующий правильному ответу. Тесты составлены таким образом, что в каждом из них правильным является лишь один из вариантов. Выбор должен быть сделан в пользу правильного ответа.

На выполнение теста отводится ограниченное время. Оно может варьироваться в зависимости от уровня подготовленности тестируемых студентов, от сложности и объема теста. Как правило, время выполнения тестового задания определяется из расчета 30-45 секунд на один вопрос.

Методические рекомендации по подготовке к зачету

Зачет является формой итогового контроля знаний и умений, полученных на лекциях, семинарских, практических занятиях и процессе самостоятельной работы. Зачет дает возможность преподавателю:

- выяснить уровень освоения обучающимися программы учебной дисциплины;
- оценить формирование определенных знаний и навыков их использования, необходимых и достаточных для будущей самостоятельной работы;
- оценить умение обучающихся творчески мыслить и логически правильно излагать ответы на поставленные вопросы.

Зачет проводится в форме собеседования, в процессе которого обучающийся отвечает на вопросы преподавателя.